

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedra

Martin Kondratovičiaus

V kurso, Civilinių ginčų šakos studento

Magistro darbas

Dispozityvumo principo ribos civiliniame procese

Vadovas / Vadovė: doc. dr. Vīgita Vėbraitė

Recenzentas / Recenzentė: prof. dr. . Egidija Tamošiūnienė

Vilnius

2023

TURINYS

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI	3
ĮVADAS	4
1. DISPOZITYVUMO PRINCIPAS IR JO REIKŠMĖ CIVILINIAME PROCESSE	6
1.1. Dispozityvumo principo raida	6
1.2. Dispozityvumo principo esmė	8
1.3. Dispozityvumo principo taikymas civiliniame procese	15
2. DISPOZITYVUMO PRINCIPŲ RIBOS	17
2.1. Dispozityvumo principo ribojimai teisės aktuose	17
2.2. Dispozityvumo principo ribojimai teismų praktikoje	18
2.2.1. Dispozityvumo principo ribojimai Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje	18
2.2.2. Dispozityvumo principo ribojimai Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikoje.....	20
2.3. Dispozityvumo principas užsienyje	26
3. DISPOZITYVUMO PRINCIPŲ TURINYS KONKREČIŲ CIVILINIŲ BYLŲ KATEGORIJŲ BYLOSE.....	31
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	33
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	34
SANTRAUKA	39
SANTRAUKA (anglų kalba)	40

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojamas CPK 13 straipsnyje įtvirtinto dispozityvumo principo reikšmė civiliniam procesui. Pabrėžiama dispozityvumo principo raida, esmė bei taikymas civiliniame procese. Dispozityvumo principas yra analizuojamas teisinių normų, Lietuvos apeliacinio teismo bei Lietuvos Aukščiausiojo teismo aspektais. Pabrėžiami ir pagrindiniai tarptautinės teisės aspektai. Dispozityvumo principo taikymo ypatybės yra analizuojamos pasitelkiant pirkimo – pardavimo sutartis, nuosavybės ginčus bei šeimos teisės bylas.

Pagrindiniai žodžiai: dispozityvumo principas, civilinis procesas, civilinė teisė, dispozityvumo principo ribos, civilinio proceso efektyvumas.

This paper analyses the significance of the principle of dispositive effect in civil proceedings, as enshrined in Article 13 of the CPC. It highlights the development, the essence and the application of the principle of dispositive effect in civil proceedings. The principle of dispositive procedure is analysed in the light of legal norms, the Lithuanian Court of Appeal and the Supreme Court of Lithuania. The main aspects of international law are also highlighted. The specificities of the application of the principle of dispositive effect are analysed with reference to sale and purchase agreements, property disputes and family law cases.

Key words: dispositive principle, civil procedure, civil law, limits of the dispositive principle, efficiency of civil procedure.

IVADAS

Temos aktualumas. Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsinosi į Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose, Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse įtvirtintas jų teises ir laisves. Siekiant apginti pažeistas teises, proceso dalyviams turi būti užtikrintas netrukdomas naudojimasis jiems įstatymų suteiktomis teisėtomis gynybos priemonėmis. Civilinė teisė, grindžiama šalių lygybe, sutarčių laisve ir dispozityvumo principu, siekia užtikrinti, kad teisinių santykių dalyviai būtų lygūs, galėtų laisvai derėtis ir tarpusavyje sudaromų sutarčių pagrindu nustatyti teises bei pareigas, atitinkančias teisės normas, viešąjį interesą ir moralės principus. Tačiau praktikoje būna atvejų, kai šių principų laikomasi ne visada. Kai šalis supranta, kad jos teisės pažeistos ir taikus susitarimas neįmanomas, teismas tampa būtinu ginčų sprendimo būdu. Civilinis procesas yra pagrįstas daugybe principų, sudarančių sistemą, kuri turi veikti kaip nepertraukiama ir vieninga visuma. Iš visų civilinio proceso principų svarbu išskirti dispozityvumo principą. Dispozityvumo principas (lot. *dispono* – disponuoju) yra visuotinai pripažintas civilinio proceso principas. Šis principas suteikia šalims teisę aktyviai dalyvauti procese, nustatyti jo eigą ir ginti savo interesus. Todėl teisės mokslininkai jau seniai dispozityvumo principą įvardija kaip civilinio proceso varomąjį principą. Tačiau svarbu pripažinti, kad naudojimasis dispozityvumo principu nėra beribis. Dispozityvumo principas tam tikrais atvejais yra ribojamas, tokiu būdu užtikrinant, kad proceso šalys negalėtų piktnaudžiauti savo teisėmis. Šios ribos yra dvejopos: pirma, nustatytos teisės aktų, ir, antra, susijusios su viešuoju interesu, privalomaisiais teismo sprendimais bei teisingumo principu. Dispozityvumo principo ribos civiliniame procese apsaugo nuo galimo šalių piktnaudžiavimo, o taip pat užtikrina, kad teisminis procesas atitiktų ne tik besirungiančių šalių, bet ir visuomenės interesus. Ši tema tampa ypač aktualia, nes ji sudaro civilinės teisės esmę – siekį užtikrinti teisingumą ir teisinę tvarką. Dispozityvumo principo ribos civiliniame procese turi būti aiškiai apibrėžtos ir subalansuotos, kad būtų išvengta bet kokio šalių teisių ar visuomenės interesų pažeidimo. Išsamus šios temos nagrinėjimas padės geriau suprasti, kaip šis principas veikia praktikoje ir kokį vaidmenį jis atlieka užtikrinant teisėtumą ir teisingumą civiliniame procese. Tai taip pat suteikia galimybę išvengti piktnaudžiavimo proceso teise ir užtikrinti, kad teismas galėtų efektyviai ir skaidriai spręsti ginčus.

Tikslas – nustatyti, apibrėžti ir išaiškinti dispozityvumo principo ribas.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti atskiras civilinio proceso normas, kuriose yra numatomi dispozityvumo principo ribojimai;

2. Palyginti Lietuvos civilinio proceso ribojimus su to paties principo ribojimais užsienio šalių civiliniame procese;
3. Išnagrinėti Lietuvos teismų praktiką dispozityvumo principo ribojimų klausimais;
4. Išsiaiškinti teismo vaidmenį nustatant dispozityvumo principo ribas.

Objektas – dispozityvumo principo ribos civiliniame procese.

Siekiant įgyvendinti šio darbo uždavinius ir tikslus, buvo naudojami atitinkami **informacijos rinkimo bei analizės metodai:**

1. Literatūros bei teisinių dokumentų analizė. Analizuojama mokslinė literatūra, straipsniai ir kiti šaltiniai, kuriuose nagrinėjami civilinio proceso principai, ypač dispozityvumo principas ir jo ribojimai. Taip pat, analizuojami Lietuvos civilinio proceso įstatymai ir kiti teisės aktai, kurie reglamentuoja dispozityvumo principo taikymą ir ribojimus;
2. Lyginamasis metodas. Tyrinėjami užsienio šalių bei Lietuvos civilinio proceso teisės aktai, lyginamos dispozityvumo principo ribos;
3. Istorinis metodas. Šio metodo pagalba yra aptariama dispozityvumo principo raida Lietuvoje bei užsienyje;
4. Teismų praktikos analizė. Jos pagalba yra siekiama įvertinti Lietuvos teismų sprendimus, kurie susiję su dispozityvumo principo ribojimais. Analizuoti užsienio šalių teismų sprendimus šiuo klausimu, siekiant gauti tarptautinį perspektyvą.

Pagrindinė literatūra: Driukas ir Valančius (2005, 2007); Fedosiuk (2016); Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius (2005), teismų praktika.

1. DISPOZITYVUMO PRINCIPAS IR JO REIKŠMĖ CIVILINIAME PROCESSE

1.1. Dispozityvumo principo raida

Civilinis procesas – tai vienas iš subjektyvių teisių ir interesų gynimo būdų, mat asmenys, kurie mano, jog jų teisės ir teisėti interesai, kylantis iš materialiosios civilinės teisės, yra pažeisti gali kreiptis į teismą su ieškiniu, prašydami atstatyti jų pažeistas teises. Kaip jau minėta, tai tik vienas iš būdų apginti savo teises, nes gynimas teismo keliu – tai paskutinė galimybė atstatyti pažeistas teises ir įvykdyti teisingumą, jeigu šalims nepavyksta susitarti taikiai, neįtraukiant į ginčą trečiosios šalies – teismo.

Civilinis procesas vadovaujasi daugeliu principų, kurie tarpusavyje yra susiję ir nei vienas iš jų negali būti įgyvendinamas smarkiai pažeidžiant kitus, jie visi sudaro visumą, sistemą, kuri yra nepertraukiama ir vieninga. Tačiau principai gali turėti didesnės ar mažesnės įtakos proceso metu. Vienas pagrindinių civilinio proceso principų yra dispozityvumo principas.

Dispozityvumas yra galimybė visuomeniniuose ir teisiniuose santykiuose šalims pasirinkti elgesio būdą, tai yra teisės principas. Privatinėje teisėje šis principas išreiškia sutarties šalių autonomiją ir sutarčių laisvę, leidžiant šioms nustatyti, pratęsti arba nutraukti sutartinius santykius. Viešojo teisė gali nustatyti imperatyvias normas arba suteikti šalims galimybę pasirinkti taikytiną teisę. Civilinio proceso dalyviai, vadovaujantis Kodekso nuostatomis, turi teisę savarankiškai disponuoti savo procesinėmis teisėmis, kaip numato Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso 13 straipsnis, žinomas kaip „Dispozityvumo principas“.

Dispozityvumo principas dar XIX a. buvo tyrinėjamas kaip rungtyniškumo sudėtinė dalis, o ne kaip savarankiškas reiškinys (Vokietijoje bei Austrijoje). Mokslinėse diskusijose apie rungtyniškumą susiformavo mokymas apie šalių valią procese (Wetzell 1969). Šio mokymo prielaida sietina su laisvos valios idėja ieškinio pareiškimo metu ir nėra laikoma rungtyniškumo mokymo neatsiejama dalimi. K. F. Canstein teorijos požiūriu, šalių disponavimo teisė procese apima: teisinius reikalavimus (materialusis dispozityvumas), išorinę proceso eigą (formalusis dispozityvumas) ir faktinę medžiagą (rungtyniškumą) (Pleshanov ir Dispozitivnoe 2002). Šiuo požiūriu išskiriamos trys šalių disponavimo teisėmis dalys:

1. Proceso pradžios ir vykdymo;
2. Šalių susitarimo;
3. Faktinės bei įrodomosios medžiagos disponavimo (Rjzanovskij 2005).

Ši teorija leidžia išskirti du savarankiškus principus, turinčius bendrą kilmę: rungtyniškumą ir dispozityvumą. Rungtyninį pradą, taikomą disponavimo ieškiniu ar proceso dalyku (*res in iudicium deducta*) K. Canstein pasiūlė vadinti dispozityvumo principu siaurąja prasme, o rungtyninį pradą, taikomą faktų ir įrodymų disponavimo srityje – rungtyniškumo principu (Pleshanov ir Dispozitivnoe 2002). Taigi, daroma prielaida, kad šalių galimybė valdyti savo teisinius reikalavimus teisme yra dispozityvumo principas, o teisė, kuri leidžia šalims būti visų proceso medžiagų (faktinės ir įrodomosios) savininkėmis, yra rungtyniškumo principas. Remiantis tuo, susiformavo klasikinė dispozityvumo principo doktrina, grindžiama subjektinės civilinės teisės esme, t. y. – laisvu disponavimu pastarąja (Mačys 1924). Dominuojančios dispozityvumo principo kilmės doktrina aiškina tik dispozityvumo atsiradimą civiliniame procese. Vis dėlto teisiškai garantuota teisės turėtojo galimybė laisvai įgyvendinti jam priklausančią subjektinę teisę būdinga ne tik privačioms teisėms su privačia prigimtimi, bet ir viešosioms subjektinėms teisėms (Pleshanov ir Dispozitivnoe 2002). Pavyzdžiui, teisinis reglamentavimas dėl administracinės sutarties instituto remiasi administracinės ir civilinės teisės integracijos idėja (Kuncevičius 2011), o asmens subjektinė teisė (Kuncevičius 2011) taip pat gali turėti tiek privatų, tiek viešą pobūdį (Maslennikova 2000). A. Vaišvila viešųjų subjektinių teisių skirtumą nuo privatinų aiškina tuo, kad „*viešųjų pareigų vykdymas sukuria subjektinę teisę ne į privatų, o į bendrąjį gėrį (šių subjektinių teisių objektas) vienodai priklausančių visiems, kas tą pareigą atlieka [...]*.“ (Vaišvila 2010, p. 305).

Apibendrinant, civilinio proceso esminiai elementai apima galimybę asmenims ginti savo teises teisme, kai jos pažeidžiamos, o gynyba teismo keliu yra paskutinė priemonė. Įgyvendinant civilinį procesą, dispozityvumo principas tampa vienu iš pagrindinių. Šis principas suteikia šalims teisę laisvai disponuoti savo teisėmis. Dispozityvumo principo svarba akcentuojama ne tik civiliniame procese, bet ir baudžiamajame bei administraciniame. Toks požiūris nulemia išskirtinį šalių savarankiškumą teismo procese. K. Canstein teorija dispozityvumo principo kontekste leidžia išskirti tris svarbias šalių disponavimo teises: proceso pradžios ir vykdymo, teisę disponuoti savo teisiniais reikalavimais bei teisę disponuoti faktine ir įrodomąja medžiaga. Šios teisės, susijusios su rungtyniškumu ir dispozityvumu, sudaro bendrąją civilinio proceso teisinę doktriną, kuri remiasi subjektinės civilinės teisės laisvu disponavimu. Tačiau verta pabrėžti, kad dominuojanti dispozityvumo principo doktrina turėtų būti analizuojama atsargiai, nes ji dažnai ignoruoja viešųjų subjektinių teisių ypatumus ir skirtumus nuo privačiųjų teisių.

1.2. Dispozityvumo principo esmė

Siekiant dispozityvumą apibrėžti kaip sampratą yra svarbu analizuoti pastarojo traktavimą civiliniame procese. Civilinės teisės subjekto teisė disponuoti savo teisėmis, kitaip vadinama materialinės civilinės teisės dispozityvumu (*dispono* (lot.) – disponuoju), pašalina valstybinės apsaugos įsikišimo galimybę, nebent tai yra naudinga šaliai. Tik suinteresuotos šalies iniciatyva galima imtis valstybinės gynybos priemonių pažeistų teisių atveju (Leipold 1988). Minima civilinių teisių (subjektinių) savybė turi įtakos atitinkamiems proceso ypatumams, t. y. dispozityvumas išreiškia ne tik laisvą galimybę pasirinkti teisę kreiptis į teismą, bet taip pat yra taikomas šalių teisėms proceso metu. Pažymima, kad dispozityvumas kyla iš dalyvių autonomijos materialiniuose teisiniuose santykiuose ir nulemia, kad teismo veikla, apibrėžta įstatyme, yra priklausoma nuo asmenų, turinčių teisinį susidomėjimą byla (materialinį teisinį arba procesinį) (Sapozhnikov 2006). Dispozityvumas nusako, kad proceso struktūra yra tokia, kurioje šalys pripažįstamos kaip proceso šeiminkės, turinčios galią nuspręsti dėl proceso pradžios ir pabaigos, nustatyti ginčo dalyką ir jį valdyti savo iniciatyva (Baumfalk 2003).

Teisės proceso kontekste pastebimas plačiai naudojamas dispozityvumo apibrėžimas, kuris nurodo, kad teisė (arba laisvė) procese reiškia galimybę šalims disponuoti materialiais teisiniais reikalavimais ir procesinėmis priemonėmis per bylos teisminį nagrinėjimą (Driukas ir Valančius 2007). Dispozityvumo apibrėžimas kaip „*teisė disponuoti teisėmis*“ yra tautologiškas (kuomet žodžiai kartojasi, nes vienas jau apima kitą arba jų prasmė yra tiesioginėje sąsajoje), todėl yra kritikuotinas. Pažymima, jog priimtinesnė dispozityvumo sąvoka apima tam tikrus principo elementus: proceso teisėje dispozityvumo principas apibrėžiamas kaip galimybė šalims laisvai disponuoti savo materialinėmis ir procesinėmis teisėmis per teisminį nagrinėjimą, kuris apima ginčus dėl teisinių reikalavimų, objektas yra teismo nagrinėjimo dalykas. Tai reiškia, kad proceso dalyviai, turintys materialinį arba procesinį interesą byloje, turi laisvę disponuoti savo teisėmis proceso pradžioje, per jo eigą arba užbaigimo metu, ginant savo subjektines teises ir teisės aktų saugomus interesus.

Dispozityvumas turi būti išskirtas iš galimybės nepriklausomai disponuoti subjektinėmis procesinėmis teisėmis. Dispozityvių teisių atskyrimo nuo viso proceso dalyvių procesinių teisių kriterijai yra šie:

1. Teisė tampa dispozityvi, kai su ja susijusi pareiga vykdyti konkrečius veiksmus arba susilaikyti nuo jų (pavyzdžiui: teisė kreiptis į teismą ir pareiga išnagrinėti skundą).
2. Dispozityvios teisės yra naudojamos proceso dalyvių asmeniniams interesams ginti.
3. Jų įgyvendinimas reikšmingai veikia bylos eigą (Dikarev 2005).

Dispozityvumo sampratai taip pat svarbūs ir atitinkami asmenys (dispozityvumo subjektai). Visų pirma yra išskiriami procesą vykdančios pareigūnai (jie nėra traktuojami kaip dispozityvumo subjektai), kurių veiklos pagrindą sudaro viešasis interesas. Pastarasis paaiškina disponavimą kaltinimu bei procesinėmis teisėmis. Kontinentinėse teisės šalyse įstatymai nustato valstybinį kaltinimo monopolį, o viešojo intereso atstovavimas yra priskirtas išimtinai valstybės institucijoms, ypač prokurorui (Tak 1999). Valstybės institucijoms bei pareigūnams taikomas principas, pagal kurį leidžiama vykdyti tik tuos veiksmus, kurie aiškiai numatyti Konstitucijoje ir įstatymuose, pašalina dispozityvumo ir veiksmų laisvės galimybę. Prokurorų, kaip valstybės pareigūnų, įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų asmeninė teisė, kurią jie gali arba negali pasinaudoti savo nuožiūra. Tai yra ne tik teisės aktuose numatytos galimybės, bet ir privalomos pareigos, kurias prokurorai įgyvendina, jeigu atitinkamos sąlygos nustatytos įstatymuose. (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006).

Asmenys, kurie įstatymų tvarka gali atstovauti bei ginti viešąjį interesą, turi tik procesinį teisinį interesą (materialinio intereso neturi) (Driukas ir Valančius 2007). Pastarųjų asmeninis suinteresuotumas užkerta kelią dalyvauti procese. Pažymima, kad tik tie procese dalyvaujantys asmenys, kurie gina savo privačius interesus, disponuoja galimybe laisvai pasirinkti, kaip elgtis, turint kaltinimą ir procesines teises. Asmenys, kuriems taikomas šis apribojimas, negali laisvai naudotis jiems suteiktomis teisėmis pagal savo nuožiūrą, todėl jų asmeninis suinteresuotumas byloje gali trukdyti objektyviai vykdyti savo pareigas, ypač turint omenyje diskrecines teises. Toks įstatymo nuostatas numatantis apribojimas parodo, kad minėtieji asmenys neturi galimybės laisvai pasirinkti savo elgesio varianto ir todėl negali būti laikomi asmenimis, turinčiais galimybę nustatyti savo reikalavimus. Pagrindinė disponavimo laisvės ir dispozityvumo subjekto apibrėžties prielaida yra privatus interesas. Svarbu pažymėti, kad, skirtingai nuo pareigūno, privatus asmuo nėra priverstas vykdyti nusikaltimų persekiojimą, todėl jo teisės kaltinamų veiksmų sferoje turi būti suvokiamos kaip teisė, kurią jis gali naudoti pagal savo nuožiūrą. Tai lemia tai, kad privatus kaltintojo statusas suteikia daugiau sprendimo laisvės nei pareigūno statusas. Ypač tai išsiskiria tuo, kad privatus asmuo, kaip kaltinamasis, priima sprendimą dalyvauti procese išimtinai dispozityviais pagrindais. Netoleruotina suteikti imperatyvų kaltintojo statusą bet kuriam privačiam asmeniui, net jei jis yra nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos. Iš to kyla ir privataus kaltintojo teisė, bet kurio proceso metu atsisakyti kaltinimo, grindžiama dispozityvumu. Dispozityvumu pagrįstas ir privataus persekiojimo dalumas, būdingas privataus kaltintojo funkcijai (Petrova 2004). Privatus kaltintojas turi teisę pasirinkti apimtį, kurią nori skirti kaltinimui dėl nusikalstamos veikos (tai reiškia, kad jis gali pasirinkti kaltinti tik vieną iš kelių bendrininkų arba tik dėl vienos iš padarytų nusikaltimų, kuriuos nagrinėjama privataus kaltinimo tvarka). Jam nėra privaloma persekioti visų jam žinomų veikų, priešingų teisei, ir kaltinti visus nusikalstamos

veikos bendrininkus, skirtingai nuo valstybinio kaltintojo, kuriam įstatymas nustato šią pareigą. Privataus kaltintojo sprendimų priėmimo laisvė pasireiškia tuo, kad jis naudojasi suteiktais įgaliojimais pagal savo asmeninį interesą, laikydamasis dispozityvumo principo (Dikarev 2005).

Neturėtų būti neteisingai siaurinamas dispozityvumo subjektų ratas, apribant jį iki tik procesinių šalių, kitaip tariant, iki subjektų, turinčių tiek materialųjį, tiek procesinį dispozityvumą. Privataus intereso bylose gina ne tik proceso šalys, bet ir įtariamasis, kaltinamasis, nuteistas, išteisintasis, jų gynėjai ir atstovai, nukentėjusysis, civiliniai ieškovai ir atsakovai ar jų atstovai. Šiems dalyviams suteiktos išplėstos procesinės teisės (kartu su atitinkamomis pareigomis), leidžiančios aktyviai dalyvauti procese ir formuoti bylos eigą. Asmuo, kurio suinteresuotumas savo procesine pozicija pasireiškia poreikiu naudotis procesinėmis teisėmis arba vykdyti teises pareigas, asmeniškai laikomas suinteresuotu proceso dalyviu ir gali būti liudytoju.

Kaip ir buvo minėta, dispozityvumo principas paprastai veikia, kuomet:

- Yra vykdomas pasirengimo nagrinėti bylą teisme procesas;
- Vyksta teisminis procesas;
- Vyksta teismo nutarties vykdymo procesas.

Vykdymo proceso metu dispozityvumo principas reiškia, kad šalys, laikydamosi įstatymų nustatytų ribų, turi galimybę pasirinkti savo elgesio modelį. Jos yra savo teisių šeimininkės ir gali jomis pasinaudoti arba atsisakyti to, perleisti jas kitiems asmenims ir taip įtakoti vykdymo proceso eigą. Lietuvos vykdymo procese yra daugybė pavyzdžių, kurie iliustruoja dispozityvumo principą:

1. Vykdymo procesas dažniausiai prasideda tik išieškotojo iniciatyva: jis lemia, ar pateikti vykdomąjį dokumentą antstoliui ir kada tai padaryti, laikantis CPK numatytų terminų. Vykdymo veiksmai be vykdomojo dokumento antstoliui yra draudžiami (CPK 586 str. 2 d.).
2. Net jei išieškotojas pradėjo vykdymo procesą, jis gali atsisakyti išieškojimo (CPK 693 str. 8 p.), pateikdamas raštišką pareiškimą dėl išieškojimo atsisakymo antstoliui, kuris vykdo sprendimą. Antstolis, gavęs pareiškimą dėl išieškojimo atsisakymo, savo nuožiūra sprendžia klausimą dėl vykdomosios bylos nutraukimo (CPK 641 str. 2 d.).
3. Vykdamas sprendimus, kai skolininko gyvenamoji vieta nežinoma, išieškotojas gali prašyti skelbti skolininko paiešką per policiją (išskyrus bylas dėl išlaikymo išieškojimo, dėl atlyginimo žalos, padarytos suluošinimu ar kitokiu sveikatos sužalojimu, taip pat gyvybės atėmimu, bylas dėl vaiko perdavimo, kai vaiko buvimo vieta nežinoma: šiuo atveju dispozityvumas neveikia, nes antstolis turi pareigą paskelbti paiešką nepriklausomai nuo išieškotojo prašymo buvimo).

4. Skolininkas taip pat gali nulemti, kad vykdymo procesas neprasidėtų, patenkindamas išieškotojo reikalavimą dar nepradėjus vykdymo proceso. Skolininkas gali taip pat paveikti pradėto vykdymo proceso greitą užbaigimą, jei vykdo teismo sprendimą per raginimą įvykdyti sprendimą nustatytu laiku (1 Ibid. 15).
5. Vykdymo proceso šalys gali pasiekti susitarimą ir taip nulemti vykdomosios bylos užbaigimą.
6. Šalys gali aktyviai dalyvauti vykdymo procese arba pasinaudoti savo atstovais (CPK 599 str.).
7. Šalys turi teisę skųsti antstolio veiksmus arba atsisakyti šios teisės.
8. Tiek skolininkas, tiek išieškotojas gali atlikti veiksmus, kurie gali paveikti varžytynes (pvz., skolininkas gali rasti pirkėją iš varžytynių parduodamam turtui prieš varžytynių pradžią, o išieškotojas gali pareikšti norą pasiimti turtą natūra).
9. Varžytynėse dalyvaujantis skolininkas turi teisę nurodyti, kurie daiktai turi būti parduodami pirmiausia, nei kiti. Antstolis privalo laikytis šio skolininko nurodymo (CPK 715 str.).
10. Kai antstolis pasitraukia arba yra pašalintas, ne teismas, ne antstoliai, bet pats išieškotojas turi teisę pasirinkti kitą antstolį (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2003).

Analizuojant dispozityvumo principo ribojimą svarbu dėmesį atkreipti ir į antstolio bei išieškotojo sąveiką. Skolininkas, neatsižvelgiant į nustatytą vykdymo proceso procedūrą, turi teisę antstolį išsirinkti savarankiškai. Išieškotojui itin svarbu, kad jo reikalavimai būtų greitai ir efektyviai patenkinti, ypač jei jie yra paremti vykdomuoju dokumentu, gautu pagal nustatytą tvarką. Kita vertus, atsakingas už vykdymo procedūrų įgyvendinimą yra išieškotojo atstovas – teismo antstolis, o ne pati ieškotojas. Jei ieškotojas pageidauja, kad išieškojimas būtų nukreiptas į skolininko nekilnojamąjį turtą, nors tuo metu galėtų būti areštuojamos piniginės lėšos ar kitas judėjimas turtas, tai būtent teismo antstolis privalo informuoti savo klientą, jog tokių veiksmų negalima įgyvendinti.

Lietuvos civiliniame procese, kaip ir buvo minėta, vienu pagrindinių principų išlieka dispozityvumo principas (CPK 13 str.). Privatiniame teisėje išsiskiriamas šalių savarankiškumo arba dispozityvumo principas, suteikiantis šioms galimybę, kaip teigia Nekrošius, Laužikas ir Driukas (2003), laikantis įstatymų numatytų apribojimų, pasirinkti savo elgesio būdą. Tai reiškia, kad už savo teisių gynimą šalys privalo pati pasirūpinti, kitaip tariant, pats teisių turėtojas gali nuspręsti, ar ginti savo teises, ar ne, ir kokios gynbos priemonės jam reikalingos. Panašų dispozityvumo principą aprašo ir rusų autoriai, nurodydami jį kaip galimybę, kad byloje dalyvaujantys asmenys, ypač šalys, gali disponuoti savo turimomis materialinėmis ir procesinėmis teisėmis (Борисова

2007). Valančiaus ir Driuko (2005) nuomone, šis principas yra vienas iš esminių civilinio proceso teisės principų, nes ginčo esmė priklauso tik nuo šalių ir tai daro įtaką visam proceso eigai. Dispozityvumo principas, panašiai kaip ir ginčo sprendimas, būdingas visoms civilinio proceso fazėms. Pažymima, kad autoriai taip pat atkreipia dėmesį į glaudų rungimosi ir dispozityvumo principų ryšį bei pastaruosius įvardija kaip principus, kurie „*tarsi vienas kito atspindžiu veidrodyje*“ (Valančius ir Driukas 2005, 326 p.) bei pateikia pavyzdį: kiekvienas žmogus turi galimybę pasirinkti elgesio būdą, kuris yra leistinas pagal įstatymą. Tai, ar jis pasinaudos tam tikra suteikta procesine teise, priklauso nuo asmeninio sprendimo (dispozityvumo principo aspektas). Tačiau, jei asmuo nusprendžia pasinaudoti tam tikra procesine teise ir siekti konkretaus proceso rezultato byloje, jam atsiranda tam tikrų įstatyme numatytų procesinių pareigų (rungimosi principo aspektas), pavyzdžiui, įstatymo nustatytų ieškinio formos ir turinio reikalavimų atitikimas. Taigi, dispozityvumo principas suteikia galimybę asmeniui kreiptis į teismą su ieškiniu, tačiau jis gali ir nesinaudoti šia teise. Kita vertus, rungimosi principo esmė yra ta, kad norint ginti savo materialinę subjektinę teisę, asmuo privalo įstatymo tvarka pateikti ieškinį, nes niekas kitas negali tai padaryti už jį (Valančius ir Driukas 2005).

Laužikas, Mikelėnas ir Nekrošius (2003) dispozityvumo principą atskleidžia keliais aspektais:

1. Civilinė byla gali būti pradėta tik tuo atveju, jei asmuo, turintis interesų, pateikia iniciatyvą.
2. Bylos nagrinėjimo dalyką šalys nustato, ir teismas negali priteisti ieškovo to, ko jis neprašė, nei pagrindu, kurio jis nepranešė.
3. Šalys turi teisę nutraukti bylą, pasirašydamos taikos sutartį. Ieškovas gali atsiimti arba atsisakyti ieškinių, o atsakovas turi teisę pripažinti ieškinį (CPK 42, 139-140).
4. Ieškovas gali padidinti arba sumažinti savo reikalavimų apimtį, keisti ieškinio dalyką ar pagrindą (CPK 42, 141 str.).
5. Šalys gali apskūsti teismo priimtą sprendimą apeliacine tvarka, tačiau jos gali ir nesinaudoti šia teise (CPK 305 str.).
6. Bylą gali inicijuoti pačios šalys arba per atstovus (CPK 51 str.).
7. Šalys gali pripažinti faktus, kurių remiasi kita šalis (CPK 187 str.).
8. Vykdyimo procesas dažniausiai prasideda tik tuo atveju, jei išieškotojas ima iniciatyvą (CPK 586 str.).

Taigi, pastebima, kad šalių dispozityvumas paprastai nusako, kad pastarosios turi teisę modifikuoti ieškinio objektą ir pagrindą (materinio dispozityvumo principas) bei naudoti procesines priemones, tokias kaip apeliacija teismo sprendimui, bylą vesti per atstovą ir kt. (procesinio dispozityvumo principo aspektas) (Driukas ir Valančius 2005).

Dispozityvumo principas nėra absoliutus, nes kyla iš materialiosios teisės, todėl yra draudžiama realizuoti savo teises kitaip ar naudojant priemones, kurios pažeistų kitų asmenų teises, taip pat draudžiama piktnaudžiauti savo teise (Konstitucijos 28 str., CK 1.2 str. ir 1.137 str.). Be to, kaip nurodo Valančius ir Driukas (2005), sprendamas tarp šalių kilusį ginčą, teismas turi atsižvelgti į materialiosios teisės imperatyvias normas. Procesinėmis teisėmis galima disponuoti tik įstatymo nustatytoje ribose, ir teismas turi prižiūrėti šalių veiksmus, nustatant dispozityvumo principo proceso ribas. Pavyzdžiui, teismas gali nepatvirtinti šalių sudarytos taikos sutarties, jei tai prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, viešiesiems interesams arba, įstatymo numatytais atvejais, teismas gali peržengti pareikšto ieškinio ribas. Tai taip pat yra susiję su viešojo intereso apsauga šeimos ir darbo bylose (remiantis CPK 376, 377, 405, 414 straipsniais) (Driukas ir Valančius 2005).

Išanalizavus dispozityvumo principą yra pastebima, jog pastarasis neatsiejamas nuo rungimosi principo (Valančius 2002). Autoriaus teigimu, minėti principai yra sietini su teismo vaidmeniu visame procese, t. y. principų taikymas yra ribojamas atsižvelgiant į teismo aktyvumą.

Ši situacija pastebima šeimos ir darbo teisiniais santykiais bei iš jų kylančiais konfliktais, ypač nedispozityviose bylose. Tokiose bylose šalių galimybė disponuoti savo materialiosiomis teisėmis ir gynybos priemonėmis yra apribota, todėl teismo vaidmuo tampa kur kas svarbesnis siekiant užtikrinti viešojo intereso apsaugą. Priešingai yra bylose, kur šalims leidžiama laisvai disponuoti materialiosiomis teisėmis - dispozityviose bylose, kur teismas griežtai privalo laikytis nustatytų reikalavimų ribų. Taigi, nors teismo aktyvumas tokiu atveju yra mažesnis, jis vis tiek nėra visiškai pasyvus (Valančius 2002).

Pabrėžtina ir tai, kad anot Valančiaus teisėjo vaidmuo neretai priartėja, prie „*visuomenės gydytojo*“ (Valančius 2003, 14 p.). įvaizdžio. Lietuvoje vis dar kyla diskusijos dėl teisėjo "aktyvumo ribų", t. y. teismo nešališkumo ir aktyvumo suderinamumo. Europos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. 94 (12) šiuo klausimu yra esminė, teigdama, kad teisėjai turi veikti nepriklausomai ir nepasiduoti išorinėms įtakoms. Jie turi analizuoti bylas remdamiesi savo nuomone apie faktus ir teisės nuostatas bei, esant reikšmingoms priežastims, nušalinti save nuo bylos. Taigi, pagal V. Valančių, teismo nešališkumo aspektas yra artimai susijęs su klausimu apie teisėjo aktyvumą teismo procese. Teismas negali tapti vienos iš šalių interesų gynėju, priešingai, jo pareiga yra užtikrinti, kad šalys būtų lygios procese, kontroliuoti proceso eigą, nepažeidžiant teismo nešališkumo principo (Valančius 2002).

Autoriaus teigimu, teismo aktyvumo riboms įtakos turi:

- Proceso šalių statusas;
- Kiekvienos šalies sugebėjimo ginti savo teises;

- Bylos kategorija (Valančius, 2005).

Konkrečios civilinio proceso įstatymo normos turėtų būti aiškinamos, vadovaujantis civilinio proceso principais kaip fundamentaliomis idėjomis. Tik taip galima tinkamai suderinti teisių ir pareigų, teismo aktyvumo ir nešališkumo balansą tarp dalyvaujančių byloje asmenų. Toks iššūkis teisėjui išlieka - atrasti deramą pusiausvyrą tarp teismo nešališkumo ir aktyvumo (Valančius 2003).

Dispozityvumo principas, suteikiantis šalims didelę laisvę pasirinkti savo ginčo sprendimo būdą ir taisykles, yra esminis civilinio proceso elementas. Tačiau šios laisvės ribos gali turėti svarbių pasekmių ne tik proceso efektyvumui, bet ir jo teisingumui. Šiame kontekste būtina analizuoti, kaip dispozityvumo principo ribos gali paveikti proceso eigą ir galutinį rezultatą.

Dispozityvumo principo ribos gali būti interpretuojamos kaip veiksmingumo balansas tarp šalių laisvės nuspręsti dėl savo bylos ir teisės sistemos poreikio užtikrinti efektyvų ir skaidrų teisinį procesą. Pirmiausia, dispozityvumo principo taikymas suteikia šalims galimybę nustatyti savo taisykles, procedūras ir sprendimo būdus, leisdama procesui vykti greičiau ir efektyviau. Šios šalių teisės gali pagreitinti bylų nagrinėjimą, o tai dažnai yra svarbu, siekiant ekonominio ir laiko efektyvumo. Teisės aktai, susiję su dispozityvumo principu, galėtų apibrėžti ribas, siekiant užtikrinti proceso efektyvumą. Pavyzdžiui, galima numatyti procedūrų nustatymo galimybes arba nustatyti tam tikras minimalias taisykles, kurios turėtų būti laikomos proceso eigai optimaliomis. Šiuo būdu, sistema išlaikytų balansą tarp šalių autonomijos ir proceso sklandumo.

Nors proceso efektyvumas yra svarbus, svarbu atsižvelgti ir į teisingumo aspektus. Dispozityvumo principo ribos gali būti teisinės sistemos būdas užtikrinti, kad šalys nesinaudotų savo laisve pažeisdamos viešąjį interesą arba neįgyvendindamos lygybės principo. Teismų įsikišimas gali būti būtinas, kai tai yra būtina siekiant užtikrinti viešąjį interesą arba išvengti šalių nenuosaikumo. Be to, šių ribų nustatymas gali padėti išvengti galimų neteisingų susitarimų ir užtikrinti, kad proceso rezultatas atitiktų teisinės sistemos normas. Taigi, dispozityvumo principo ribos gali turėti dvišališką poveikį: suteikti efektyvumą, leisdamos šalims turėti didelį kontrolės laipsnį, ir užtikrinti teisingumą, apribodamos šių laisvių piktnaudžiavimą. Svarbu nuosekliai ieškoti optimalaus balanso tarp šių dviejų aspektų, siekiant užtikrinti veiksmingą ir teisingą civilinį procesą.

Apibendrinant, dispozityvumo principas civiliniame procese nustato, kad šalys (procesu dalyviai) turi teisę savarankiškai disponuoti savo teisėmis ir, laikantis įstatymų nustatytų ribų, valdyti bylos eigą. Tai reiškia, kad šalys gali laisvai keisti arba nutraukti bylą, derėtis dėl taikos sutarties, pripažinti ar ginčyti faktus, taip pat turėti kontrolę ir inicijuoti tam tikrus procesinius

veiksmus. Dispozityvumo principas leidžia proceso dalyviams aktyviai dalyvauti bylos tvarkymo procese, atsižvelgiant į jų savarankiškumą ir laisvę.

1.3. Dispozityvumo principo taikymas civiliniame procese

Kaip ir buvo minėta anksčiau, dispozityvumo principas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekse (13 straipsnyje) ir yra laikomas šakiniu principu. Šis principas nustato ginčo šalių procesinę padėtį civiliniame procese bei leidžia kitiems proceso dalyviams (laikantis Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso nuostatų) laisvai disponuoti pastarosioms priklausančiomis procesinėmis teisėmis. Pažymima, kad šis principas atsiranda kaip analogiško principo materialinės teisės pasekmė, kadangi civilinio proceso metu dėmesys kreipiamas į visuomeninius santykius, kuriuos formuoja civilinės teisės subjektai, o jie veikia vadovaudamiesi dispozityvumo principu siekdami ginti savo teisėtus interesus.

Analizuojant dispozityvumo principą civilinėse bylose taip pat pastebima, kad pastarasis yra suponuojamas pusiausvyros principo. Kitaip tariant, jei nukentėjusi šalis pati inicijuoja teismo procesą siekdama gauti kompensaciją už patirtą žalą, arba jeigu nukentėjusioji šalis atsisako kelti ieškinį, arba su atsakovu yra sudaroma taikos sutartis, pusiausvyra yra atkuriamą.

Svarbu paminėti, kad dispozityvumo principas neretai yra siejamas su procese dalyvaujančių asmenų, ypač šalių, laisve ir galimybe savanoriškai disponuoti savo materialinėmis ir procesinėmis teisėmis, taip pat naudotis teisių apsaugos ir gynimo būdais (Ярков 2000). Šalių galimybė veikti laisvai materialiniuose santykiuose apibrėžia dispozityvumo principo taikymo sritį ir esmę, laikantis teisės aktų nustatytų reikalavimų.

Dispozityvumo principas išsiskiria kaip vienas iš pagrindinių civilinio proceso principų. Norėdami ginti savo interesus ir išreikšti valią, asmenys yra laisvi, autonomiškai ir nepriklausomi (Gadeikytė 2015). Laikantis teisės aktų numatytų išimčių, ši laisvė turi aiškias, konkrečias ir neginčytinas ribas. Šis principas formuoja civilinio proceso eigą, nurodant perėjimą nuo vienos proceso stadijos prie kitos. Asmuo, įsitikinęs, kad jo ar valstybės teisės ir teisėtus interesus pažeidė, gali laisvai kreiptis į teismą, siekdamas atstatyti teisingumą, priklausomai nuo teisės aktų nustatytų reikalavimų. Prokuroras tam tikrais atvejais gali kreiptis į teismą siekdamas apginti viešąjį interesą. Teismas negali inicijuoti proceso be šalies pareiškimo, ir asmuo, nusprendęs nepasinaudoti savo teisėmis, negali būti priverstas eiti bylinėtis. Tai patvirtina, kad tik teisės turėtojas gali nuspręsti dėl ieškinio dalyko ir pagrindo, o ieškovas gali savo valia keisti reikalavimus ir siekti taikos su atsakovu. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse šios teisės ir elgesio normos yra konkrečiai ir aiškiai apibrėžtos (Fedosiuk 2016).

Pabrėžiama ir tai, kad dispozityvumo principas taikomas nuo pačios bylos pradžios, t. y. nuo momento, kai kreipiamasi į teismą ir iškeliamas ieškinys. Tai apima pasirengimo bylos nagrinėjimui etapą, pirmos instancijos teismo posėdį, vykdymo procesą ir, atnaujinus procesą, apeliacijos bei kasacijos stadijas. Bylos nagrinėjimo ribas šio principo atžvilgiu apibrėžia atitinkami apeliacinis arba kasacinis skundas (Driukas ir Valančius 2005).

Taigi, norint trumpai apžvelgti esminius aspektus, kurie atskleidžia dispozityvumo principo turinį, galima išskirti šiuos:

- Tik suinteresuotas asmuo gali inicijuoti civilinę bylą, kaip nustatyta Civilinio proceso kodekso 5 straipsnyje.
- Bylos nagrinėjimo temą nustato šalys, kaip reglamentuoja Civilinio proceso kodekso 35 straipsnis.
- Šalys turi teisę nutraukti bylą taikos sutartimi; ieškovas gali atsisakyti ieškinio, atsiimti jį, o atsakovas gali pripažinti ieškinį (šis aspektas įtvirtintas Civilinio proceso kodekso 42, 139, 140 straipsniuose).
- Ieškovas gali keisti savo reikalavimus, pakeisti ieškinio pagrindą arba dalyką, kaip numatyta Civilinio proceso kodekso 42, 141 straipsniuose.
- Šalys turi teisę skųsti teismo sprendimą, kaip nurodyta Civilinio proceso kodekso 305 straipsnyje.
- Bylą šalys gali vesti pačios arba per atstovus, kaip numatyta Civilinio proceso kodekso 51 straipsnyje.
- Šalys gali pripažinti faktus, kuriais remiasi kita šalis, remiantis Civilinio proceso kodekso 187 straipsniu.
- Vykdyto procesas dažniausiai prasideda išieškotojo iniciatyva, kaip numatyta Civilinio proceso kodekso 641, 646, 650, 586, 595 straipsniuose.

Apibendrinant, dispozityvumo principas yra įtvirtintas Civilinio proceso kodekso 13 straipsnyje ir nustato šalių laisvę disponuoti savo materialinėmis ir procesinėmis teisėmis civiliniame procese. Šis principas pabrėžia šalių autonomiją, leisdamas joms savanoriškai keisti bylos eigą. Tai reiškia, kad šalys gali nutraukti bylą taikos sutartimi, keisti ieškinio turinį arba susitarti dėl kompensacijos. Dispozityvumo principas veikia nuo bylos pateikimo momento iki vykdymo proceso, užtikrindamas šalių autonomiją ir laisvę teisės aktų ribose. Tai svarbi civilinio proceso charakteristiką atskleidžianti nuostata, leidžianti šalims savarankiškai daryti įtaką bylos eigai.

2. DISPOZITYVUMO PRINCIPO RIBOS

2.1. Dispozityvumo principo ribojimai teisės aktuose

Šioje darbo dalyje apžvelgiamas dispozityvumo principo ribojimai teisinių normų aspektu. Dispozityvumo principas turi svarbią reikšmę civiliniame procese. Visgi, tam tikrai atvejais privalomas šio principo ribojimas, pavyzdžiui:

- Siekiant užtikrinti teisingumo principų galiojimą;
- Siekiant užkirsti kelią šalių savivalei;
- Siekiant užtikrinti visuomenės, kitų asmenų teises bei teisėtus interesus;
- Siekiant padėti teismui kuo greičiau ir tikslingiau įvykdyti teisingumą.

Dispozityvumo principo ribojimas taip pat galimas ir kitais išimtiniais atvejais, kurie yra nurodyti kūrėjų, ir kurių negali keisti nei teismas, nei kas nors kitas, dalyvaujantis civiliniame procese. Apibendrinant pastebima, jog dispozityvumo principo ribojimo atvejai turi būti numatytas iš anksto, ir tokiu būdu jų niekas negalės keisti. Taip pat pastebima, jog šio principo ribos numatomos CPK ne tik Lietuvos teisėje, bet ir kitų šalių: Vokietijos, Švedijos, Ispanijos ar Rusijos.

Nagrinėjant dispozityvumo principo ribojimus materialiojoje teisėje yra privalomas imperatyvių materialiosios teisės normų paisymas. Imperatyvioji teisės norma apibūdinama kaip norma, kurią sudaro įpareigojimai ir draudžiamieji paliepimai, kuriais stengiamasi reguliuoti visuomeninio santykio dalyvių elgesį. Esant atvejams, kuomet imperatyviosios teisės normos yra pažeidžiamos, teismas turi imtis sankcijų prieš šalis, jog būtų išlaikoma vienybė.

Toliau darbe, nagrinėjant dispozityvumo principo veiklą su kitais principais civiliniame procese yra pastebima, jog šis principas negali užgožti kitų teisės principų. Tai reiškia, kad dispozityvumo principas negali nepaisyti kitų teisės principų, todėl šalims nesuteikiamos absoliučios procesinės teisės ir laisvės. Teismas atlieka kontrolės vaidmenį, vertindamas šalių veiksmus per teismo procesą, priimdamas pagrįstus procesinius sprendimus. Vadovaujantis Civilinio proceso kodekso 42 straipsnio 2 dalimi, teismas turi teisę atsisakyti patvirtinti šalių susitarimą, jeigu jų veiksmai prieštarauja imperatyvioms teisės normoms arba užgožia kitus teisės principus, kurie gali sukelti žalos viešajai tvarkai bei visuomenės interesams. Taip pat, teismas atlikdamas viešojo intereso gynimo funkciją atsižvelgia į materialinės naudos aspektą visuomenei ir valstybės interesams bei vertina šalių pateiktus įrodymus nepaisydamas galimų šalių faktų patvirtinimo (Civilinio proceso kodekso 185 ir 187 straipsnis).

CPK numatytais atvejais, teismo vaidmuo padidėja tokio tipo bylose, neatsižvelgiant į dispozityvias šalių teises:

- Šeimų bylos. CPK 376 straipsnio 3 dalis - teismas gali savo iniciatyva rinkti papildomus ir nepateiktus įrodymus. CPK 377 straipsnis - ieškovas turi teisę iki bylos nagrinėjimo pabaigos pakeisti ieškinio pagrindą, tačiau teismas tai gali atmesti.
- Darbo bylos. CPK 414 straipsnio 1 dalis - teismas gali savo iniciatyva rinkti papildomus ir nepateiktus įrodymus bei ginti viešąjį interesą.
- Civilinės bylos. Tokio tipo bylos dažniausiai teismo procese yra nagrinėjamos ginčo teiseną, o išimtinės bylos yra sprendžiamos ypatingąja teiseną. Ribų tarp ginčo ir ypatingosios teisenos apsauga yra teismo pareiga, kurią jis vykdo *ex officio* (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2005).

Apibendrinant pastebima, jog dispozityvumo principas gali būti privalomai ribojamas tam tikrais atvejais, siekiant užtikrinti teisingumo principų galiojimą, užkirsti kelią šalių savivalei, saugoti visuomenės ir kitų asmenų teises bei teisėtus interesus, ir padėti teismui greičiau ir tikslingiau vykdyti teisingumą. Toks ribojimas taip pat galimas kitais išimtiniais atvejais, nurodytais teisės aktuose, kurių keisti negalima nei teismui, nei kitam civilinio proceso dalyviui. Visgi, tam tikrose bylose teismo vaidmuo didėja, neatsižvelgiant į Dispozityvumo principą, pvz.: šeimos, darbo, civilinėse bylose, kur teismas gali rinkti papildomus įrodymus ir ginti viešąjį interesą.

2.2. Dispozityvumo principo ribojimai teismų praktikoje

2.2.1. Dispozityvumo principo ribojimai Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje

Šioje dalyje apžvelgiami Dispozityvumo principo ribojimai Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje. Lietuvos atveju, teismai nagrinėja bylas, kuriose būtina apriboti dispozityvumo principą. Tai kelia daug problemų šalims, kurios kartais nesupranta ar jos turi konkrečias teises civilinio proceso metu, ar ne. Taip pat, Lietuvoje vis daugiau Lietuvos Apeliacinio teismo sprendimų, o ypač Lietuvos Aukščiausiojo teismo sprendimų.

Pasitelkiamas pirmas pavyzdys: byla tarp AB „Turto bankas“ ir Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapijos bei R. Jakučio. Lietuvos Apeliacinis teismas pareiškė savo nuomonę dėl taikos sutarties sudarymo: „Pagal šalių pateiktos taikos sutarties sąlygas ieškovas AB „Turto bankas“ atsisako šioje byloje pateiktų ieškinio reikalavimų atsakovams Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapijai bei R. Jakučiui dėl; 1 609 286,75 Lt skolos priteisimo, o atsakovas Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapija ir trečias asmuo Vilniaus arkivyskupija atsisako reikalauti iš ieškovo AB „Turto bankas“ bylinėjimosi išlaidų ir įsipareigoja nekelti pretenzijų dėl šioje byloje banko

atliktų veiksmų, siekiant išieškoti skolą. Kolegija pastebi, kad valstybė yra vienintelis AB „Turto bankas“ akcininkas ir visas bendrovės akcinis kapitalas priklauso valstybei, todėl privalu išaiškinti, ar šalių sudaryta taikos sutartis, kuria AB „Turto bankas“ atsisako teisės išieškoti iš Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapijos skolą, neprieštarauja viešajam interesui (CPK 42 straipsnio 2 dalis).“ (Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. lapkričio 8d. nutartis c/b AB „Turto bankas“ v. Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapija ir R. Jakutis (bylos Nr. 2A-321/2004m., kat. 66). Pastebimi papildomi bylos aspektai:

- Ne tik AB "Turto banko" interesai yra prieinami viešumui; taip pat vieši yra Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapijos interesai, nors šie interesai nėra tokio lygio kaip AB "Turto banko", nes Nemenčinės parapijos bendruomenės interesai taip pat vieši, nors jie neprilygsta visuomenės interesams.
- Galimai yra sudėtinga išieškoti 1 609 286,75 Lt skolą iš religinės bendruomenės, nes nėra iš kur gauti sumos – parapija turi tik medinę kleboniją, pastatytą iki 1940 m., ir jos praradus, parapijos tikintieji nebepajėgtų patenkinti savo dvasinių poreikių.
- Ieškovas pasinaudojo gynyba, įsitikinęs, kad teisė buvo pažeista, ir tai yra atsakovo atsakomybė. Be to, ieškovas privalo turėti pakankamai leistinių įrodymų, kurie leistų pagrįsti ieškinio pagrindą. Kreipdamasis į teismą, ieškovas turi galimybę, kad teismo sprendimas bus įgyvendintas. Kol teismo sprendimas nėra galutinis ir byla nebaigta aukštesnės instancijos teismuose, ieškovas turi teisinį pagrindą svarstyti galimybę deryboms su kita šalimi, taip pat galimybę sudaryti taikos sutartį arba atsisakyti ieškinio. Šiuo atveju yra svarbu rasti protingą pusiausvyrą tarp ieškovo teisės užbaigti bylą be teismo sprendimo ir viešojo intereso ginties. Viešąjį interesą taip pat sudaro siekis išvengti didesnių kreditoriaus nuostolių.

Toliau nagrinėjamas antras pavyzdys. Apeliacinis teismas nagrinėjo bylą (Nr. 2-503/2004m., kat. 116) dėl taikos sutarties, kurios sąlygos buvo ginčytinos. Buvo keliamas klausimas dėl taikos sutarties, kurios sąlygos buvo abejotinos, sudarymo teisėtumo. Apeliacinis teismas nustatė, kad ši sutartis, pasirašyta nepagrįstai ir neteisėtai paskirto šalies atstovo, prieštaravo įstatymams. Teismas pagrindžia savo sprendimą remdamasis Civilinio proceso kodekso straipsniais, ypač 13, 39, 42, 51, 142, 285, 327, 329 ir 338. Galutinis sprendimas buvo panaikinti teismo nutartį, patvirtinusią šią taikos sutartį, ir perduoti bylą pirmos instancijos teismui naujam nagrinėjimui, nes sutarties sudarymas pažeidė įstatymą.

Teismo kontrolė neturėtų būti suvokiama kaip nemokumo procese dalyvaujančių asmenų galimybių ribojimas arba teisminės gynybos būdų apribojimas. Teismo kontrolė turi būti

suderinama su pagrindiniais nemokumo proceso principais, tokių kaip kreditorių autonomija, ypač kai jie priima sprendimus ekonominio pobūdžio, kaip nurodyta 65 CPK 13 straipsnyje. Teismų praktikoje susiformavo nuomonė, kad kreditoriai turi didelę autonomiją priimant sprendimus. Tačiau pastaraisiais metais teismų praktikoje pripažįstama, kad esant išimtinėms aplinkybėms, tokioms kaip bankroto proceso delsimas ir kreditorių susirinkimo kompetencijos nebuvimas, teismas turi teisę įsikišti į kreditorių sprendimų priėmimą: „*nustačius, jog kreditorių susirinkimas vengia įgyvendinti savo kompetenciją arba dėl kreditorių grupės intereso nulemiama situacija, kai priimamais sprendimais pažeidžiamas bankroto proceso operatyvumas, vilkinamas būtinųjų procedūrų atlikimas, teismas, siekdamas bankroto procedūrų efektyvumo, bankroto proceso operatyvumo, tam tikrais išskirtiniais atvejais gali įsiterpti į kreditorių kompetencijai priklausančio klausimo sprendimą.*“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-196-313/2017). Dažniausiai tokie teismų sprendimai pasitaiko, kai reikia nustatyti pradinės bankroto proceso parduodamo turto vertę ir kreditorių susirinkimas neįvyksta laiku. (pvz. žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. liepos 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-320-915/2017; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-356-915/2017; Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-467-823/2018; Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-664-407/2018; Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-925-823/2018; Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1752-407/20).

Apibendrinant nagrinėtus pavyzdžius pastebima, jog teismas gali atsisakyti tvirtinti taikos sutartį, jeigu ji sudaryta neteisėtai, prieštarauja įstatymams, viešiesiems interesams ar gerai moralei. Taip pat, teisme nagrinėjamos bylos gali turėti trūkumų – teisme dalyvaujančiu šalių finansų stoka, informacijos prieinamumas, dideli bylos nagrinėjimo kaštai.

2.2.2. Dispozityvumo principo ribojimai Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikoje

Šioje dalyje apžvelgiami Dispozityvumo principo ribojimai Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikoje.

Lietuvos Aukščiausiasis teismas (toliau LAT) išnagrinėjo bylą, kurioje buvo svarstomas vaikų išlaikymo klausimas. Tai yra situacija, kurioje vaikų interesai buvo galimai pažeisti dėl tėvų kaltės. Lietuvos Aukščiausiasis teismas komentuoja: „negalima sutikti su kasatoriaus teigimu, kad teismai pažeidė prioritetingą vaikų teisių ir interesų apsaugos ir gynimo principą, įtvirtintą CK 3.3 straipsnyje bei įstatyme įtvirtintą nuostatą, kad abu tėvai turi materialiai išlaikyti savo

nepilnamečius vaikus (CK 3.192 str. 1 d.). Kaip jau buvo minėta, įstatymas numato, kad išlaikymo dydis turi būti proporcingas nepilnamečių vaikų poreikiams bei jų tėvų turtinei padėčiai ir užtikrinti būtinas vaikui vystytis sąlygas (CK 3.192 str. 2 d.). Vaiko išlaikymo dydis tiesiogiai priklauso nuo jo tėvų turinės padėties. Apeliacinės instancijos teismas, sprenddamas sūnaus išlaikymo klausimą, rėmėsi byloje esamais duomenimis. CPK 58 straipsnio 1 dalis numato, kad kiekviena šalis turi įrodyti tas aplinkybes, kuriomis remiasi kaip savo reikalavimų ir atsikirtimų pagrindu. Taigi, įrodyti bylai reikšmingas aplinkybes yra šalių, o ne teismo pareiga. Ieškovas, teigdamas, jog atsakovės pajamos yra didesnės, šį savo teiginį turi įrodyti. Teismas nepilnamečių vaikų išlaikymo bylose turi teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva, nes šios bylos nėra dispozityvios, o teisingas jų sprendimas yra susijęs, ne tik su privataus bet ir su viešo intereso apsauga. Šia teise teismas gali pasinaudoti tuo atveju, jeigu yra duomenų, jog atsakovas slepia savo pajamas, o ieškovas turi ribotas galimybes gauti įrodymus apie tikrąsias atsakovo pajamas. Tačiau byloje nr. 3K-3-80/2003 m., kat. 72.2 tokių aplinkybių nustatyta nebuvo“. Remiantis šiuo pavyzdžiu pastebima, jog nors šiame procese teismas nesinaudojo savo galia *ex officio* surinkti įrodymus, jis tiksliai ir aiškiai išreiškė savo nuomonę šiuo klausimu. Toks požiūris leidžia apylinkės ir apygardos teismams, turintiems žinias apie Aukščiausiojo teismo poziciją dėl viešojo intereso klausimų, priimti tinkamus sprendimus panašiose bylose.

Kitas nagrinėjamas pavyzdys, kuriame LAT pasisako, jog negalima keisti ieškinio pagrindo kasaciniame teise. Teismas komentuoja: „Kasatorius teigia, kad bylą nagrinėję teismai pažeidė Viešųjų pirkimų įstatymo (2006) 4 straipsnyje nustatytus lygiateisiškumo ir nediskriminavimo principus, nes visų pirma - nevertino kitų konkurso dalyvių pasiūlymų. Atsakant į šį kasacinio skundo argumentą, svarbu išsiaiškinti bylos nagrinėjimo dalyką. Civiliniame procese galioja dispozityvumo principas (CPK 13 straipsnis), ir bylos ribas pirmiausia nustato pačios ginčo šalys. Iš ieškovo ieškinio pareiškimo matyti, kad ieškinio dalykas buvo reikalavimai panaikinti viešojo pirkimo komisijos sprendimą, kuriuo atmestas ieškovo pasiūlymas, ir įpareigoti komisiją nagrinėti šį pasiūlymą. Ieškinio pagrindu ieškovas nurodė aplinkybes, kurios, jo manymu, patvirtina pateikto pasiūlymo atitiktį visoms konkurso sąlygoms. Taigi bylos nagrinėjimo dalyką apibrėžė ieškovo pareikšto ieškinio dalykas ir pagrindas bei atsakovo atsikirtimai į ieškinį. Ieškovas skundė tik viešojo pirkimo komisijos sprendimą, priimtą dėl jo, ir neskundė komisijos sprendimų, priimtų dėl kitų konkurso dalyvių. Bylą nagrinėję teismai analizavo tik klausimą, ar būtent ieškovo pasiūlymas neatitiko konkurso sąlygų. Taigi kitų konkurso dalyvių paraiškų atitiktis konkurso sąlygoms nebuvo šios bylos nagrinėjimo dalykas. Ieškovas turėjo teisę keisti savo ieškinio dalyką ar pagrindą (CPK 141 straipsnis), tačiau šia savo teise nepasinaudojo. Ieškovas, iškeldamas naujus faktus, kurie nebuvo bylos nagrinėjimo dalykas, bando keisti ieškinio pagrindą. Tačiau keisti ieškinio dalyką ar pagrindą kasaciniame teisme

neleidžiama (CPK 347 straipsnio 2 dalis)“ (LAT teisėjų kolegija 2005). Remiantis nagrinėtu pavyzdžiu matome, jog šis LAT sprendimas, nepaisant dispozityvumo principo vaidmens civiliniame procese ar šalių teisės - yra apribotos. Tai konkretus dispozityvumo principo apribojimas, kuris egzistuoja dėl to, kad kasacija siekiama užtikrinti vienodą teisės aiškinimą ir taikymą visoje valstybėje. Taip pat, kasacinis teismas vertina tik teisinius, o ne faktinius klausimus. Iš to galima daryti išvadą, kad naujų reikalavimų, kurie nebuvo nagrinėti pirmos instancijos teisme, pateikimas yra neleidžiamas (draudimas taip pat taikomas apeliacinėms instancijos teismams). Teismas tikrina tai ar žemesnių instancijų teismai tinkamai taikė teisę.

Svarbu pabrėžti, kad nesilaikant įstatymo nustatytos sutarties formos, pirkimo-pardavimo sutartis ne visada tampa negaliojančia. Civilinio kodekso 6.309 straipsnio 3 dalis aiškina, jog jei asmuo, kuris privalo pirkti ar parduoti daiktą, atsisako sudaryti sutartį pagal įstatymų numatytą formą, kita šalis gali kreiptis į teismą siekdama sutartį patvirtinti. Ši nuostata esminiu būdu suteikia galimybę pirkimo-pardavimo sutarties šalims įrodyti jos sudarymą teismo tvarka, ypač tuomet, kai nesilaikoma notarinės formos.

Pažymima, kad Civilinis procesas grindžiamas dispozityvumo principu (CPK 13 straipsnis), kuris apibrėžia šalių laisvę disponuoti savo procesinėmis teisėmis. Civilinio proceso teisė, vadovaujantis reglamentavimo sritimi ir teisinių santykių reglamentavimo principais, yra laikoma viešąja. Teismas, veikdamas kaip subjektas civiliniuose procesiniuose santykiuose, gali naudotis tik tomis teisėmis, kurias konkreto teisės akto nuostatos jam suteikia, ir neturi teisės viršyti įstatymo nustatytų kompetencijos ribų. Situacijos, kai teismas gali atsisakyti proceso dalyvių dispozityvumo principo, paprastai susijusios su būtinybe saugoti viešąjį interesą ir ginti silpnesnę ginčo šalį, yra numatytos įstatymu (žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 9 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-35/2009).

Civilinio kodekso 4.37 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad nuosavybės teisė reiškia teisę valdyti, naudoti ir disponuoti savo nuosavybės objektu, tačiau tai turi būti daroma atsižvelgiant į įstatymus ir kitų asmenų teises bei interesus. Todėl tiek teisminis, tiek teisiniai nuosavybės santykiai turi laikytis pusiausvyros principo, o teismo sprendžiant ginčą, taip pat turėtų būti siekiama ateityje išvengti galimų nesutarimų ir konfliktų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *A. R. B., J. B. v. R. L.*, bylos Nr. 3K-3-291/2007). Byloje dėl naudojimosi bendrąja daline nuosavybe, pirmosios instancijos teismas nustatė bendraturčių teises pagal savo sukurtą projektą. Apeliacinės instancijos teismas patvirtino, kad šalims buvo pranešta apie šį teismo sukurtą planą dėl kreipimosi į Antano Savickio individualią įmonę ir jos sutiko su juo. Svarbu pažymėti, kad atsakovė D. S. L., priešiškiniumi reikalavusi dėl naudojimosi tvarkos nustatymo, sutiko su šiuo sprendimu tiek atsiliepimu į ieškovės apeliacinį skundą, tiek atsiliepimu į kasacinį skundą.

Atsižvelgiant į tai, teisėjų kolegija konstatuoja, kad teismas, sprendžiant ginčą dėl bendraturčių atidalijimo ir bendraturčių nuosavybės naudojimo tvarkos, turi teisę nušalinti nuo šalių pareikštų reikalavimų ir priimti sprendimą pagal savo iniciatyvą, jei tai nesukelia ginčo šalims prieštaravimų. Įgyvendindamas šią teisę, teismas privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais (CK 1.5 straipsnio 4 dalis) ir siekti šalių interesų pusiausvyros. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių teisėjų kolegijos 2009 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Z.P. v. D.S.L.; byla Nr. 3K-3-353/2009.)

Nustačius, kad ginčai dėl pastato, žemės ar miško valdymo nuosavybės teisės dažnai kelia teisinį nesutarimą ir atsižvelgiant į tai, jog šie ginčai būna privataus pobūdžio, galima svarstyti klausimą: ar teisinga, kad įstatymų leidėjas šioms byloms nenumatė jokios išimties ir jos turėtų būti išnagrinėtos ypatingosios teisenos tvarka, net ir kilus ginčui dėl teisės. Apžvelgiant 1964 m. redakcijos Civilinio proceso kodekso (CPK) nuostatas, reglamentuojančias ypatingąją teisę, profesorius V. Mikelėnas pažymėjo, kad ypatingoji teisė nėra taikoma ginčams dėl teisės nagrinėti (Mikelėnas 1997, 177 p.). Dispozityvumo principas, dominuojantis ginčo teisenos srityje, be abejonės, tinka efektyviau spręsti privačiojo pobūdžio ginčams nei oficialumo bei inkviziciniams principams būdingi ypatingosios teisenos principai. Pirmiausiai tai pasakytina apie proceso šalių teisių apsaugą. Ypatingosios teisenos bylose didesnis teismo aktyvumas, susijęs su dispozityvumo principo apribojimu, gali būti paaiškinamas tuo, kad ypatingosios teisenos bylos dažnai yra nedispozityvios. Dėl tos pačios priežasties ir dėl ypatingo ypatingosios teisenos bylų nagrinėjimo operatyvumo poreikio, ypatingosios teisenos byloms būdingi ir kiti požymiai:

- Žodinio proceso principo apribojimai, teismo galimybė išnagrinėti bylą iš esmės neatvykus į teismo posėdį, kai byloje dalyvauti turintys asmenys nėra fiziškai prieš teismą (Civilinio proceso kodekso (CPK) 443 straipsnis, 5 dalis).
- Bylinėjimosi išlaidų atsisakymas (CPK 443 str. 6 dalis).
- Draudimas priimti sprendimą už uždarytų durų (CPK 443 str. 9 dalis).
- Plačiosios apeliacijos instancijos teisės šioje kategorijoje bylų (CPK 320 straipsnis, 2 dalis).

Būtų pritarta nuomonei, kad nė vienas proceso principas nėra absoliutus ir proceso eigoje svarbu rasti tinkamą principų pusiausvyrą, kad nei vienas iš jų netaptų nereikalingas ar nepagrįstas (Mikelėnas 1997a). Apribojant proceso šalių teises viešojo intereso gynimo tikslais, tai yra visiškai pateisinama, nes, kaip viename savo nutarimų pažymėjo Konstitucinis Teismas, „*viešojo intereso, kaip valstybės 97 pripažinto ir teisės ginamo visuomeninio intereso, įgyvendinimas yra viena iš svarbiausių pačios visuomenės egzistavimo ir raidos sąlygų*“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas).

Ypatingoji teisena civilinio proceso kodekse (CPK) suteikia tam tikras privilegijas ir išskirtinį teisinį statusą kai kuriems asmenims, leisdama jiems atlikti tam tikrus procesinius veiksmus ar turėti tam tikrų teisių, kurios nepriskiriamos visiems procesinėms šalims. Tai gali apimti teisę į atskirą procesinį statusą, privilegijuotą informaciją ar kitas ypatingas procesines teises. Tyrinėjant šios kategorijos bylas, ypatingosios teisenos tvarka, teismui gali iškilti tam tikrų sunkumų. Kaip pabrėžta, ypatingojoje teiseje vyraujantis inkvizicinis principas nurodo, kad teismas privalo imtis visų reikiamų priemonių, neapsiribojant šalių argumentais, siekiant išsiaiškinti visas reikšmingas bylos aplinkybes. Tokiu būdu galima teigti, kad įrodinėjimo tikslas ypatingosios teisenos bylose kur kas labiau artinasi prie poreikio nustatyti objektyvią tiesą nei ieškinio teisenos bylose.

Teismo vaidmuo šiose bylose galėtų patirti esminį pokytį, jei jis būtų priverstas nesilaikyti vien tik šalių pateiktų įrodymų ir siektų objektyviai nustatyti tiesą. Ši kategorija, pagal CPK 443 straipsnio 5 dalies įtvirtintą rašytinio proceso taisyklę, dažnai nagrinėjama šios tvarkos, tačiau tai gali tapti beveik neįvykdoma, nes ji prieštarauja ieškinio teisenos principams. Taip pat svarbu pažymėti, kad CPK XXVI skyrius nepateikia aiškios nuostatos privalomo dalyvavimo teismo posėdyje šiose bylose, o tai, remiantis CPK 443 straipsnio 5 dalimi, reikštų, kad byla turėtų būti nagrinėjama iš esmės, net jei dalyvaujantys asmenys neatvyksta į teismo posėdį. Tokios tvarkos laikymasis kelia abejonių, nes sunku įsivaizduoti, kaip teismas galėtų tinkamai įgyvendinti savo pareigą išsamiai išnagrinėti visas bylai svarbias aplinkybes, ypač turint omenyje, kad jam nėra priskirta pareiga užtikrinti privalomą dalyvavimą teismo posėdyje. Ši analizė pabrėžia potencialias sunkumus, su kuriais susidurs teismas šiose bylose, jei pasikeis jo vaidmuo ir bus primesta privalomo dalyvavimo tvarka, nes tai gali prieštarauti esamiems teisiniams principams. Siekiant užtikrinti sąžiningą bylų nagrinėjimą, svarbu rasti subalansuotą požiūrį ir tinkamą teisinį reguliavimą.

Matyti, kad šios kategorijos bylų ypatingosios teisenos principų taikymas ne tik nepadėtų pagreitinti ir efektyviau išnagrinėti bylą, bet ir tam tikrais atvejais gali pakliūti teismą į sudėtingą padėtį. Tai rodo, kad ginčo teisenos taisyklės, susijusios su dispozityvumu ir rungtyniškumu, kurios apibrėžia pasyvų teismo vaidmenį, yra pritaikytos geriau ir labiau atitinka šios kategorijos bylų nagrinėjimo ypatumus.

Apibendrinant, svarbu pastebėti, kad šiose bylose ypatingosios teisenos principai, kurių taikymas gali sukelti teismo veiklos iššūkius, yra mažiau tinkami šios kategorijos bylų efektyviam ir efektingam sprendimui. Tai parodo, kad teisiniai principai, grindžiami dispozityvumu ir rungtyniškumu, suaktyvina teismo dalyvavimą, bet kartu gali turėti neigiamą poveikį bylos nagrinėjimo procesui. Ši analizė atkreipia dėmesį į būtinybę atsižvelgti į specifinius teisinius

aspektus ir rasti subalansuotą požiūrį, siekiant užtikrinti sąžiningą ir veiksmingą teisingumo vykdymą šiose bylose.

CPK XIX skyriuje pirmajame skirsnyje pateikiami bendrieji aspektai, susiję su šeimos bylų nagrinėjimu. Svarbiausias šio tyrimo tikslas yra išanalizuoti pareigos priskyrimą įrodinėjant šeimos bylose, atsižvelgiant į šeimos teisinių santykių išskirtinumą. Šio tyrimo metu yra akcentuojama:

- Konstitucijos 38 straipsnyje teigiama, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pamatas;
- Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių pakto 23 straipsnyje 1 dalyje nurodoma, jog šeima yra natūrali ir esminė visuomenės ląstelė, turinti teisę į visuomenės ir valstybės apsaugą.

Aišku, kad šeimos teisiniai santykiai, tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu, laikomi ypatingai svarbiais. Tai leidžia tvirtinti, kad šeimos narių teisių ir teisėtų interesų gynimas yra viešojo intereso užtikrinimas (Aseer ir kt. 2007), turintis tam tikrų ypatumų, lyginant su bylomis, nagrinėjamos pagal bendrąsias CPK normas. Šeimos bylos, panašiai kaip darbo bylos, priskiriamos nedispozityvioms byloms, todėl dėl specifinių teisinių santykių teismui tenka išplėstinės kompetencijos. CPK 376 straipsnio nuostatomis suteikiama teisė teismui savo iniciatyva surinkti įrodymus, priimti sutaikymo priemonės, viršyti pareikštus reikalavimus ir taikyti alternatyvius asmens ar vaiko teisių bei teisėtų interesų gynimo būdus. Kaip jau pabrėžta, teismas, savo iniciatyva renkantis įrodymus, visada veikia vienos iš proceso šalių naudai, kelia galimybę spręsti dilemą dėl ribų tarp teismo aktyvumo ir teismo nešališkumo išlaikymo.

Teisės literatūroje pabrėžiama, kad įrodymų, kurie turi svarbą priimant teisingus sprendimus šeimos bylose, rinkimas neturėtų būti laikomas teismo šališkumu. Teismui suteikta diskrecija renkant įrodymus leidžia procesui judėti teisinga kryptimi, padeda išaiškinti ginčo esmę, užkerta kelią šalių piktnaudžiavimui savo teisėmis, užtikrina teismo proceso efektyvumą, bei ginti silpnesnėsios šalies teises ir interesus. Šitai teismas aktyviai prisideda prie viešojo intereso apsaugos (Aseer ir kt. 2007). Pritariama tokiam požiūriui, atsižvelgiant į tai, kad net jei procesų šalis subjektyviai mano, jog teismas, savo iniciatyva rinkdamas įrodymus, šališkai veikia kito proceso šalies atžvilgiu, aktyvus teismo vaidmuo nesumažina proceso šalies teisės pateikti savo turimus įrodymus ir taip paneigti teismo surinktus įrodymus. Priešingai, jei šalis nepristato įrodymų, galinčių paneigti teismo surinktus, teismas turi remtis turimais įrodymais. Teismų praktikoje yra nurodoma, kad ne visose bylose, susijusiose su šeimos teisiniais santykiais, aktyvus teismo vaidmuo yra įmanomas. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas analizavo bylą, kurioje kasatorius tvirtino, kad teismai, nagrinėdami šeimos bylas, privalo veikti aktyviai, o tai, kad ši pareiga nebuvo vykdoma, lėmė neišspręstus klausimus, susijusius su sutuoktinių finansiniais išipareigojimais. Teismas atmetė šiuos argumentus, pažymėdamas, jog CPK 376 straipsnio nuostatos dėl teismo teisės veikti aktyviai savaime nereiškia, kad teismas turi pareigą

būti aktyvus visose šeimos bylose arba visų byloje pareikštų reikalavimų apimtyje. Teismo pareiga aktyviai veikti turi būti suderinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir dispozityvumo principais (CPK 6 straipsnis, 12 straipsnis, 13 straipsnis). Todėl kiekvienoje byloje teismas turi teisę įvertinti faktines aplinkybes, kurios sudaro teisinį pagrindą teismui veikti aktyviai. Šis išimtinis požiūris turi būti taikomas tik konkretų bylą arba toje byloje pareikštų reikalavimų daliai, kad nebūtų privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose. Tai patvirtina teisės įvairumo ir teismų sprendimų nuovoka, kuri turėtų būti išlaikoma siekiant efektyvaus teismų proceso (LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2010).

Teismui nustatius principus išimtis pateisinančioms aplinkybėms, kurios galėtų teismui suteikti pagrindą veikti vieno iš sutuoktinių labui, teismui neturi teisinio pagrindo remtis CPK 376 straipsnio suteikiamomis teisėmis. Šio išaiškinimo kontekste būtų teisinga teigti, kad proceso šalims tenka pareiga dalyvauti šeimos bylos nagrinėjime maksimaliai, įskaitant įrodymų surinkimą ir reikalavimų formuluotę, kuri atitiktų ieškinio dalyką. Šios pareigos laikymasis yra efektyvi priemonė išvengti teismo aktyvumo bylose, kuriose sprendžiami išimtinai procesiškai lygiaverčių šalių reikalavimai, ir užtikrinti rungimosi bei dispozityvumo principų įgyvendinimą.

Nagrinėjant šeimos bylas, panašiai kaip darbo bylas, teismui suteikiama teisė veikti aktyviai. Vis dėlto negalima laikyti šeimos ir darbo bylų nagrinėjimo ypatumų tapačiais tik pagal šį faktą, nes šių teisinių santykių esmė skiriasi. Aktyvus teismo vaidmuo šeimos bylose gali pasireikšti įvairiai - CPK 376 straipsnis numato keturis aktyvių veiksmų modelius, kurie atskirai arba visi kartu gali išryškėti konkrečioje byloje arba visiškai nepasireikšti atitinkamose bylose. Tai patvirtina, kad teismui reikia individualaus požiūrio, atsižvelgiant į specifinius bylos kontekstus, siekiant efektyvaus ir sąžiningo teisingumo įgyvendinimo.

Apibendrinant, buvo aptariami Lietuvos Aukščiausiojo teismo praktikos atvejai, susiję su Dispozityvumo principo ribojimais. Pirmasis atvejis susijęs su vaikų išlaikymu, kur LAT aiškino, kad teismai nepažeidė vaikų teisių ir interesų apsaugos principo. Antruoju atveju, LAT nurodo, kad kasacinis teismas negali keisti ieškinio pagrindo kasaciniame procese. Trečiuoju pavyzdžiu nagrinėjama byla, kurioje šalys nesusitarė rašytine pirkimo-pardavimo sutartimi, ir LAT patvirtina, kad ieškovė turi įrodyti sutarties sąlygas. Pažymima, jog visos analizuotos bylų kategorijos yra specifinės. Taip pat pabrėžiama, kad nesilaikant įstatymo nustatytos sutarties formos, pirkimo-pardavimo sutartis ne visada tampa negaliojančia. Dispozityvumo principas reiškia, kad šalys turi laisvę disponuoti savo procesinėmis teisėmis, tačiau teismas gali atsisakyti dispozityvumo principo, siekdamas saugoti viešąjį interesą ir ginti silpnesnę ginčo šalį.

2.3. Dispozityvumo principas užsienyje

Šioje dalyje apžvelgiami tarptautiniai teisės aspektai, kurie nagrinėjami per kelių šalių pavyzdžius.

Nagrinėjant Vokietijos atvejį pastebima, jog Vokietijos civilinio proceso kodekse yra pateikiami paragrafai, kurie nustato dispozityvumo principo apribojimus. Tai atvejai, kai teismo praktikoje svarstomos šalių teisės arba reikalavimai bylose, kylančiose iš santuokos ir šeimos teisinių santykių, nepriklausomai nuo šalių norų (Jhering 1970). Vokietijos civilinio proceso kodekse (VCPK) pateikiamas pavyzdys, kuris reglamentuoja teisę teismui atmesti atsakovo pripažinimo ieškinį. Panašūs teisiniai apribojimai taip pat taikomi teisinėms sąsajoms tarp tėvų ir vaikų (VCPK). Šie apribojimai yra susiję su Vokietijos pagrindiniu įstatymu, kuriame nustatoma, kad santuoka ir šeima yra vertybės, saugomos valstybės, todėl šių santykių apsaugą reikia reguliuoti kruopščiai ir atsakingai pagal imperatyvias teisės normas. Dispozityvumo principo apribojimai yra numatyti ir VCPK § 721 (1), kuriame apibrėžtas laikotarpis, per kurį privalu atlaisvinti patalpas po nuomos sutarties pabaigos (VCPK § 709), taip pat jame ribojamos galimybės vykdyti teismo sprendimą iš anksto (Wetzell 1969).

Apibendrinant pastebima, jog bylas, susijusias su viešuoju interesu teismas gali nagrinėti *ex officio* ir netvirtinti šalių taikos sutarties, ar nepriimti ieškinio pripažinimo ar jo atsisakymo. Vokietijos civilinio proceso teisės specialistai ginčijasi dėl Dispozityvumo principo įtvirtinimo Vokietijos Pagrindiniame įstatyme – Konstitucijoje. Esant atvejui, jeigu šis principas būtų įtvirtintas, specialistai prašo, jog būtų nurodytos išimtys ir ribojimai. Remiantis Vokietijos pavyzdžiu matome, jog dispozityvumo principo ribojimai Vokietijos civiliniame procese esminiais bruožais atitinka Lietuvos CPK nustatytus to paties principo ribojimus. Tai yra dėl to, kad Lietuvos naujasis CPK, atsižvelgdamas į užsienio valstybių teisinę patirtį, įtvirtino dispozityvumo principo pusiausvyrą ir galiojimo ribas. Be to, Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, vykdomas teisės derinimo procesas, siekiant suderinti Lietuvos teisės normas su Europos šalių teisės normomis. Šiuo būdu siekiama sudaryti sąlygas lengvesnei tarptautinių elementų bylų nagrinėjimo praktikai, mažinant skirtumus tarp Lietuvos ir kitų šalių teisės normų.

Nagrinėjant Rusijos Federacijos civilinio proceso kodekso (toliau RCPK) atvejį pastebimos išimtys, kur teismas gali atlikti tam tikrus veiksmus, nepaisydamas šalių valios. Toks teismo elgesys atsiranda dėl siekio apginti kitų šalių, trečiųjų asmenų teises bei garantuoti, kad įstatyme įtvirtintoms teisės normos nebus prieštaraujama (Ярков 2000). RCPK atveju, teismui numačius ribojimą naudotis tam tikromis teisėmis, ribojimai išlieka civiliniame procese. Teismas atsisako priimti atsakovo pripažinimo ieškinį, ieškovo atsisakymo ieškinį ir draudžia šalims sudaryti taikos sutartį, jei tai pažeidžia teisės normas (RCPK 34 straipsnis). Remiantis nagrinėtu pavyzdžiu, Rusijos Federacijos civiliniame procese dispozityvumo principo ribos iš esmės

panašios į Vokietijos ir Lietuvos civiliniame procese galiojančius dispozityvumo principo ribojimus.

Žvelgiant į kitas šalis, pavyzdžiui Švediją, šiuo atveju teismas privalo tikrinti visus šalių atliekamus veiksmus, susijusius su disponavimu ginčo atvejais, taip pat gali nepriimti ieškinio atsisakymo ar netvirtinti taikos sutarties. Tuo tarpu Ispanijos atveju, teismas netvirtina ieškinio atsisakymo ar taikos sutarties, jeigu šalys neturi teisės disponuoti savo materialiaja teise arba šie veiksmai prieštarauja interesui ar trečiųjų asmenų teisėms (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2003).

Pažymima, kad analizuojamas dispozityvumo principas Prancūzijos teisėsaugos sistemoje išreiškiamas ir kita nuostata: „*išieškotojas gali pasirinkti priemones, reikalingas reikalavimo įvykdymo užtikrinimui ar reikalavimo teisės išsaugojimui*“ (Prancūzijos Respublikos 1991 m. liepos 9 d. įstatymas Nr. 91-650 dėl vykdymo procedūrų reformos 22 str.). Praktiškai tai pasireiškia tuo, kad pati ieškotojo teisė yra pasirinkti būtent tuos priverstinio vykdymo metodus, tokius arešto tipus, kuriuos norėtų pritaikyti savo skolininkui, jeigu pastarasis nenorėtų savanoriškai įvykdyti savo įsipareigojimų. Be to, už šio proceso pasirinkimą ne tik bus atsakingas antstolis, kaip oficialus atstovas, jei jis pažeis įstatymo nuostatas, bet ir pats skolininkas, jei jo veiksmai bus vertinami kaip teisės piktnaudžiavimas. Principas „išieškotojo pasirinkimo laisvės“, kitaip vadinamas „*les choix du créancier*“, išlieka aktualus ir šioje kontekste. Viena vertus, išieškotojas gali prašyti teismo antstolio padėti įgyvendinti vieną ar kitą priverstinio vykdymo priemonę. Šis pareigūnas neturi teisės atsisakyti, jei išieškotojo prašoma priemonė yra proporcinga skolininko įsipareigojimo pobūdžiui ir jei antstolio siūloma išlaidų suma aiškiai neviršija pagrindinės prievolės. Kita vertus, išieškotojas visada išlaiko teisę paties bandyti įtikinti skolininką savanoriškai įvykdyti savo įsipareigojimus, siekdamas išvengti priverstinių vykdymo priemonių. Tokiu atveju išieškotojas gali kreiptis į fizinius ar juridinius asmenis, kurie specializuojasi „draugišku“ skolos išieškojimu „kitų asmenų vardu“ (*recouvrement amiable pour le compte d' autrui*), o jų veikla reglamentuota 1991 m. liepos 9 d. įstatymo 32 straipsniu.

Aišku, kad kalbama apie tai, jog išieškotojas turi galimybę pervedant savo teisę į reikalavimą gauti atlygį specializuotiems civilinės apyvartos dalyviams. Jie atlieka skolų išieškojimą pagal išieškotojo su jais sudarytą sutartį, o ne pasinaudodami vykdymo proceso procedūromis. (Кузнецов 2004).

Dispozityvumo principo ribos vykdymo procese Prancūzijos teismų praktikoje yra akivaizdžios. Ypač tai pasireiškia sankcijomis už neproporcingą arba nenumatytą arešto būdų naudojimą, kurių piktnaudžiavimas teise suvokiamas kaip pernelyg laisvas vykdymo realizavimas arba dispozityvumo principo netinkamas taikymas.

Pavyzdžiui, kvalifikuojamas kaip piktnaudžiavimas teise yra atvejai, kai areštas uždedamas be būtinybės, taip pat didelių sumų blokavimas 4 metams, kai išieškotojui tuo metu nieko

nepriklausė. Toks veiksmas lėmė laisvės atėmimo bausmės pritaikymą. Analogiškai, piktnaudžiavimu teise laikyti atvejus, kai tariamas kreditorius gavo vykdomąjį dokumentą klastotės būdu arba teismas, neturėdamas išsamios informacijos dėl skolininko, leido areštuoti sumą, aiškiai neproporcingą ginčo dalykui. Kiti piktnaudžiavimo atvejai apima skolininko turto areštavimą pas trečiuosius asmenis, esant nereikšmingai reikalavimo sumai, ir areštą nekilnojamojo turto, siekiant išieškoti tik minimalią reikalavimo teisę. Be to, neproporcingas keleto arešto būdų naudojimas, kai vienas iš jų pakaktų prievolės įvykdymui užtikrinti, taip pat laikomas piktnaudžiavimu. Bausti už piktnaudžiavimą teise priklauso nuo išieškotojo kaltės. Jei jis tyčia ir pakartotinai vykdo piktnaudžiavimo veiksmus, tai reikšmingai apsunkina jo atsakomybę. Jei dėl piktnaudžiavimo teise padaryta žala, net nedidelė klaida išieškotojo veiksmuose gali būti pagrindas priteisti nuostolius. Įstatymas patvirtina, kad išieškotojui suteikta vykdymo būdų pasirinkimo laisvė, bet šie būdai negali viršyti to, kas būtina prievolės įvykdymui. Vykdyto teisėjas turi teisę atšaukti nereikalingas ar neproporcingas priemones, o arešto atveju priteisti išieškotojo nuostolius, jei jis piktnaudžiavo teise.

Lietuvoje, kaip ir Prancūzijoje, draudimą piktnaudžiauti procesu galima interpretuoti kaip dispozityvumo principo apribojimą, o nepiktnaudžiavimas yra atskirai įvardytas principas, laikomas svarbiu viso teisinio sistema (t.y. bendrojo teisės principo) elementu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 straipsnyje nurodoma: „*įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių*“. Todėl Konstitucija neleidžia piktnaudžiauti teise, tai yra naudoti savo subjektines teises būdais ir priemonėmis, kurie nesuderinami su šių teisių tikslais, apriboja kitų žmonių teises arba sukelia jiems žalą. Pažymima ir tai, kad apie neteisingą vykdymo proceso naudojimą ir kokias priemones valstybės turėtų imtis šiuo klausimu, yra užsimenama Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje, priimtoje 2003 m. rugsėjo 9 d.: „*vykdymo procesas turėtų būti aiškiai apibrėžtas ir lengvai valdomas pabrėžiant tai, kad kai procedūros yra aiškios ir paprasta sekti jų eigą, tai leidžia šalims geriau suprasti savo padėtį ir įgyti atsakingumo, tai leidžia išvengti blogo vykdymo procedūrų naudojimo ir (arba) nesąžiningo naudojimosi procesu*“ (Le nouveau visage de l’huissier de justice européen. Colloque International des Huissier de Justice. Kraków 27 et 28 février 2004, p. 78.).

Įdomu pastebėti, kad Prancūzijos vykdymo procese, be dispozityvumo principo, išskiriamas ir kitas, priešingas jam, t. y. vykdymo proceso normų viešo pobūdžio principas. Šis principas reiškia, kad vykdymo procesas yra daugiausiai reguliuojamas imperatyviomis normomis, kurių taikymo išvengti negalima. Šio principo nustatymą lemia tai, kad išieškotojai dažnai bando aplenkti teisės normas ir pasinaudoti paprastesnėmis bei greitesnėmis procedūromis, siekdami patenkinti savo reikalavimus. Be to, identifikuojami ir aprašomi keli šio principo

aspektai: viešo normų pobūdžio principas išieškojimo nukreipimo į nekilnojamąjį turtą srityje ir viešo normų pobūdžio principas išieškojimo nukreipimo į kilnojamąjį turtą srityje (Кузнецов 2005). Rusijos vykdymo teisėje taip pat aptariamas dispozityvumo principas. D. H. Valejevas teigia, kad dispozityvumo principas reiškia, jog kiekvienas subjektas yra nepriklausomas ir laisvai naudojami savo teisėmis, be kliūčių arba išorinės įtakos. Vykdymo teisėje dispozityvumas pasireiškia vykdomosios bylos iškėlimu, išieškojimo atsisakymu, taikos sutarties sudarymu tarp skolininko ir išieškotojo, atsisakymu paimti vykdymo procese iš skolininko paimtus daiktus ir kitais veiksmais. Skolininkui suteikiama galimybė atlikti veiksmus arba susilaikyti nuo jų. Vis dėlto svarbu pripažinti, jog skolininko pasirinkimo variantai yra riboti, nes jis privalo vykdyti juridikinį aktą – vykdomąjį dokumentą (Валеев 2001).

Remiantis nagrinėtų šalių pavyzdžiais pastebima, jog Lietuvos CPK turi panašumų su užsienio valstybių teisinę patirtimi vykdant dispozityvumo principą. Pirma, Vokietijos ir Lietuvos civiliniuose procesuose dispozityvumo principo apribojimai, ypač dėl šeimos teisinių santykių, yra panašūs, tačiau skiriasi dėl skirtingų teisės šaltinių. Antra, Rusijos ir Lietuvos vykdymo procesuose dispozityvumo principo ribos iš esmės panašios, siekiant užtikrinti teisės normų nepažeidimą. Trečia, kitų šalių, pvz., Švedijos ir Ispanijos, požiūris į dispozityvumo principą gali skirtis, su teismu, kuris gali netvirtinti taikos sutarties arba atsisakyti ieškinio, jei tai prieštarauja interesui arba trečiųjų asmenų teisėms. Ketvirta, Prancūzijoje ir Lietuvoje dispozityvumo principo įgyvendinimas yra susijęs su draudimu piktnaudžiauti teise ir ribomis vykdymo procese. Galiausiai, Lietuvos civilinio proceso kodekso panašumai su užsienio šalių teisinėmis normomis atsiranda dėl įstojimo į Europos Sąjungą ir siekio mažinti skirtumus tarp teisės sistemų.

3. DISPOZITYVUMO PRINCIPŲ TURINYS KONKREČIŲ CIVILINIŲ BYLŲ KATEGORIJŲ BYLOSE

Dispozityvumo principo turinys civilinėse bylose pasireiškia nevienodai. Jis priklauso nuo bylos rūšies bei turinio. Teisingumo perspektyva ginama vertybė, kuri pabrėžia, kad procesinių teisių, susijusių su apeliacijos procedūra, įgyvendinimas turėtų priklausyti tik byloje dalyvaujančių asmenų valiai, o šios teisės įgyvendinimas privalo būti atliekamas be klaidų, atsirandančių dėl tam tikrų reikšmingų įvykių vertinimo faktorių.

Dispozityvumo principas yra būdintas privatinei teisei ir leidžia šalims neperžengti nustatytų ribų pasirenkant atitinkamą elgesio modelį. Šalys turi savo materialines teises, kurias jos gali naudoti, nenaudoti arba perleisti kitiems asmenims. Tačiau pažymima ir tai, kad šalys savo teisių įgyvendinimu privalo rūpintis pačios, būtent todėl tik pats teisės turėtojas gali nuspręsti, ją ginti ar ne. Taip pat, tik teisės turėtojas gali nuspręsti ir tai, kokios gynybos jis reikalaus esant atitinkamos teisės pažeidimui. Teisiniam santykiui, iš kurio kyla ginčas, būdingas dispozityvumas, todėl šis principas turi būti pripažįstamas ir teismo procese. Dispozityvumo principas reiškia, kad teismo procese šalys turi daug laisvės naudotis savo materialiosiomis ir procesinėmis teisėmis, tad jos gali turėti įtakos proceso eigai (Driukas ir Valančius 2005). Proceso dispozityvumo principas sąveikauja su rungimosi principu. Viena vertus, asmuo, besivadovaujantis įstatymu, gali pasirinkti konkrečią proceso eigą, kai tam tikra procesinė teisė yra jo dispozicijoje, ir arba pasinaudoti šia teise, arba ne – tai priklauso nuo teisę turinčio asmens (dispozityvumo principo aspekto). Kita vertus, jei asmuo nutarė įgyvendinti tam tikrą procesinę teisę ir siekti konkretaus procesinio rezultato byloje, jam iškyla ir įstatyme nustatytos pareigos (rungimosi principo aspekto) (Driukas ir Valančius 2005). Viena iš galimybių įgyvendinti dispozityvumo principą yra tai, kad teismo procesas prasideda tik suinteresuoto asmens iniciatyva. Teismas, kaip nešališka ginčo sprendimo institucija, negali pradėti bylos be suinteresuoto asmens pareiškimo (*nemo iudex sine actore; nemo invitus agere cogatur*). Tik šalys turi galimybę disponuoti ginčo objektu, tai yra savo pateiktais materialiniais teisiniais reikalavimais (materialusis dispozityvumo principo aspektas), ir procesinėmis priemonėmis (procesinis dispozityvumo principo aspektas) (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2005). Dispozityvumo principas leidžia asmeniui pasirinkti, ar jis kreipsis į teismą su ieškiniu, ar ne, demonstruodamas galimybę turėti kontrolę savo teisių įgyvendinimo procese. Kita vertus, rungimosi principo esmė yra tai, kad siekiant ginti savo materialiąją subjektinę teisę, asmuo privalo įstatymo nustatyta tvarka pareikšti ieškinį teisme, nes tai yra vienintelis būdas apginti savo teisę.

Abu principai, dispozityvumas ir rungimasis, yra svarbūs visose civilinio proceso stadijose, pradedant bylos pateikimu ir baigiant apeliacija bei kasacija. Tačiau jų taikymas nėra absoliutus, kadangi šie principai sąveikauja su kitais proceso principais ir taisyklėmis. Ypač bankroto bylose teismas kontroliuoja veiksmus, vadovaudamasis civilinio proceso principais, kad būtų priimtas teisėtas ir pagrįstas sprendimas. Kiekvienos bylos kategorija nustato, kaip šie principai bus taikomi ir kaip teismas aktyviai dalyvaus bylos nagrinėjime, priklausomai nuo bylos pobūdžio ir kompleksiskumo. Atsižvelgiant į civilinių bylų dispozityvumo principo veikimo apimtį yra išskiriamos trys civilinių bylų kategorijos:

1. Privačios bylos, kurios kyla iš materialių teisinių santykių;
2. Bylos, kurių nagrinėjimas ir sprendimas susijęs su viešojo intereso apsauga;
3. Bylos, kuriose vieni reikalavimai yra dispozityvūs, o kiti – nedispozityvūs (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2005).

Autorių teigimu, pirmosios rūšies bylos yra privačios, o jų subjektai turi laisvę disponuoti savo materialinėmis teisėmis ir pareigomis, be jokių apribojimų. Pažymima ir tai, kad šios kategorijos bylos neturi nieko bendro su viešojo intereso apsauga. Šios bylos vadinamos dispozityviomis. Antra kategorija apibūdina bylas, kurių nagrinėjimas ir sprendimas yra susijęs su viešojo intereso apsauga, nes jos kyla iš materialinių teisinių santykių, kuriuose subjektų galimybės disponuoti savo materialinėmis teisėmis ir pareigomis yra ribotos. Į šią kategoriją įeina bylos, susijusios su šeimos, darbo teisiniais santykiais, žmogaus teisių gynimu, nesąžininga konkurencija, bankrotu ir kt. Šios bylos vadinamos nedispozityviomis, nes subjektai, turintys ribotas galimybes disponuoti savo teisėmis ir pareigomis pagal materialinę teisę, negali turėti tokios galimybės bylos nagrinėjimo proceso metu. Galiausiai, trečioji kategorija apibūdina bylas, kuriose kai kurie reikalavimai yra dispozityvūs, o kiti – nedispozityvūs. Tai yra mišrios bylos, kuriose derinami tiek privatūs, tiek viešieji interesai (Laužikas, Mikelėnas, Nekrošius 2005).

Apibendrinant, analizuojamas dispozityvumo principas civilinėse bylose ir jo pasireiškimas priklausomai nuo bylos rūšies ir turinio. Pabrėžiama, kad šis principas yra būdingas privatinei teisei, leidžiantis šalims turėti laisvę disponuoti savo materialinėmis teisėmis, bet jis turi savo ribas ir taisykles. Dispozityvumo principas veikia visose civilinio proceso stadijose, nuo bylos pateikimo iki apeliacijos ir kasacijos. Taip pat išskiriamos trys bylų kategorijos pagal dispozityvumo principo veikimo apimtį: privačios bylos, bylos susijusios su viešuoju interesu, ir mišrios bylos, kuriose derinami privatūs ir viešieji interesai. Galiausiai pateikiamas autorų požiūris į dispozityvumo principo apimtį ir jo taikymo ribas atsižvelgiant į kategoriją, kuriai byla priklauso.

IŠVADOS

1. Dispozityvumo principo ribos priklauso nuo bylos kategorijos ir gali užkirsti kelią šalių savivalei, saugoti visuomenės ir kitų asmenų teises bei teisėtus interesus, ir padėti teismui greičiau ir tikslingiau vykdyti teisingumą. Toks ribojimas taip pat galimas kitais išimtiniais atvejais, nurodytais teisės aktuose, kurių keisti negalima nei teismui, nei kitam civilinio proceso dalyviui. Visgi, tam tikrose bylose teismo vaidmuo didėja, neatsižvelgiant į dispozityvumo principą, pvz.: šeimos, darbo, civilinėse bylose, kur teismas gali rinkti papildomus įrodymus ir ginti viešąjį interesą.
2. Remiantis nagrinėtų šalių pavyzdžiais pastebima, jog Lietuvos naujasis CPK turi panašumų su užsienio valstybių teisine patirtimi vykdant dispozityvumo principą. Remiantis tuo, daroma išvada, kad Lietuvos Civilinio proceso kodeksas (kaip ir kitų analizuotų valstybių), besiremdamas Austrijos tradicijomis, atspindi socialinį civilinį procesą.
3. Išnagrinėjus Lietuvos teismų praktiką, nustatyta, kad dispozityvumo principo ribos gali būti teisinės sistemos būdas užtikrinti, kad šalys nesinaudotų savo laisve pažeisdamos viešąjį interesą arba neįgyvendindamos lygybės principo. Teismų įsikišimas gali būti būtinas, kai to reikia siekiant užtikrinti viešąjį interesą arba išvengti šalių nenuosaikumo. Be to, šių ribų nustatymas gali padėti išvengti galimų neteisingų susitarimų ir užtikrinti, kad proceso rezultatas atitiktų teisinės sistemos normas. Taigi, dispozityvumo principo ribos gali turėti dvišališką poveikį: suteikti efektyvumą, leisdamos šalims turėti didelį kontrolės laipsnį, ir užtikrinti teisingumą, apribodamos šių laisvių piktnaudžiavimą. Svarbu nuosekliai ieškoti optimalaus balanso tarp šių dviejų aspektų, siekiant užtikrinti veiksmingą ir teisingą civilinį procesą.
4. Teismui tenka svarbus vaidmuo nustatant dispozityvumo principo ribas civiliniame procese. Jis, nagrinėdamas bylas, kontroliuoja šalių veiksmus ir užtikrina, kad jos laikytųsi teisės normų. Teismas, prieš tvirtindamas taikos sutartį ar priimdamas sprendimą, turi įvertinti, ar šalių susitarimas neprieštarauja įstatymui arba viešajam interesui. Taip pat teismas gali atmesti taikos sutartį arba neigiamai vertinti šalių veiksmus, jei pastebi piktnaudžiavimą teise ar kitas pažeidžiančias aplinkybes, užtikrindamas proporcingą ir teisėtą procesinį sprendimą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teminė literatūra

1. Asser, D., Baltutytė, E., Driukas, A., Koverovas, P., Laužikas, E., Augytė-Kamarauskienė, L., Vershuur, R., Uitdehaad, J., Nekrošius, V., Norkūnas, A. and van Rhee, C.H., 2007. Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai: kolektyvinė monografija/[D. Asser...[et al.]; mokslinis redaktorius V. Nekrošius].
2. Baulin, O.V., (2004). Bremya dokazyvaniya pri razbiratel'stve grazhdanskikh del [The burden of proof in civil cases]. *Moscow: Gorodets*.
3. Baumfalk, W. (2003). ZPO Erkenntnisverfahren, Vollstreckungsverfahren, Grundzüge des Insolvenzverfahrens, p. 338.
4. Canstein, K. F. (1877). Die rationalen Grundlagen des Civilprozesses. *Berlin*, p. 169, 185-186, 197-198.
5. Dikarev, I. S. (2005). Dispozitivnost v ugolovnom processe [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). *Volgograd*, p. 42-45.
6. Dikarev, I. S. (2005). Dispozitivnost v ugolovnom processe [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). *Volgograd*, p. 69.
7. Driukas A., Valančius V. (2005). Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
8. Fedosiuk, O. (2016). The Artificial Criminalization as Pathology of Legal Practice. *Teises Apzvalga L. Rev.*, 14, 28.
9. Gadeikytė, S. (2015). Asmenų teisėtų lūkesčių problema ginant viešąjį interesą. *Teisės problemos*, (1), 87.
10. Grazhdanskij process [Civil Procedure]. (Red. Jarkov, V. V.). Moskva: Bek, 2000, p. 37-38.
11. Kuncevičius, G. (2011). Administracinės sutarties institutas ir jo teorinis pagrindimas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 167-169.
12. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. (2003). Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: Justitia,
13. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. (2005). Civilinio proceso teisė. II tomas. Vilnius: Justitia, 380 psl.
14. Leipold, D. (1988). Verfahrensbeschleunigung und Prozeßmaximen. In *Festschrift für Hans W. Fasching*. Wien: Manz'sche Verlags-und Universitätsbuchhandlung, p. 335.

15. Lietuvos apeliacinio teismo (2004). 2004 m. lapkričio 8d. nutartis c/b AB „Turto bankas“ v. Nemenčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapija ir R. Jakutis (bylos Nr. 2A-321/2004m., kat. 66).
16. Mačys, V. (1924). Civilinio proceso paskaitos. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakultetas, p. 47.
17. Maslennikova, L. N. (2000). Metodologija poznanija publicnogo i chastnogo (dispozitivnogo) nachal v ugolovnom sudoproizvodstve [Methodology of Cognition of Public and Private (Dispositive) Origins in Criminal Procedure]. Moskva: Akademiya upravleniya MVD Rossii, p. 82.
18. Mikelėnas, V., 1997. Civilinis procesas. II dalis (Eng. Civil process. Part II). Vilnius: Justitia. res judicata in European Union.
19. Mikelėnas, V., 1997a. Civilinis procesas. I dalis (Eng. Civil process. Part I). Vilnius: Justitia. res judicata in European Union.
20. Nekrošius V. (2002). Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, P.46.
21. Petrova, N. E. (2004). Chastnoe i subsidiarnoe obvinenie [Private and Subsidiary Prosecution]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Samara, p. 48.
22. Pleshanov, A. G. (2002). Dispozitivnoe nachalo v sfere grazhdanskoj jurisdikcii: problemy teorii i praktiki [Dispositive Origin in the Area of Civil Jurisdiction: Problems in Theory and Practice]. Moskva: Norma,
23. Prancūzijos Respublikos 1991 m. liepos 9 d. įstatymas nr. 91-650 dėl vykdymo procedūrų reformos (J. O. n° 163 du 14 juillet 1991). 22 str.
24. Rjazanovskij, V. A., (2005). Edinstvo procesa [Unity of Procedure]. Moskva: Gorodec.
25. Sapozhnikov, S. A. (2006). Princip dispozitivnosti v grazhdanskom processe [Principle of Dispositiveness in Civil Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Moskva, p. 96-97.
26. Tak, P. (1999). East Meets West Aspects of Prosecution in Countries in Transition. European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 7(4), 412-432.
27. Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288.
28. Vaišvila, A. (2010). Teisinis personalizmas: teorija ir metodas. Vilnius: Justitia, p. 305. Plačiau: Arlauskas, S. Turiningieji teisės pagrindai. Pagrindinių subjektinių teisių teorijos metmenys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
29. Valančius V. (2007). 2002 metų Civilinio proceso kodekso empirinės patikros testas. In Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai. Vilnius: Teisinės informacijos centras, P.23.

30. Valančius, V., (2002). Kai kurie Civilinio proceso kodekso bruožai. *Jurisprudencija*, 28(20), pp.192-201.
31. Valančius, V., (2003). Naujojo civilinio proceso kodekso naujovės. In *Teisės problemos* (No. 1 (38), pp. 5-19).
32. Valančius, V., (2005). Lietuvos civilinio proceso kodeksas: pirmųjų metų patirtis. *Jurisprudencija*, 69(61), pp.54-61.
33. Viešųjų pirkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, Valstybės žinios: 2006 01 12 Nr.4-102.
34. Von Jhering, R., (1970). Der Zweck im Recht. Hildesheim, *New York: Georg Olms; Wiesbaden: Breitkopf & Härtel*, p. 301-327.
35. Wetzell, G. W., (1969). System des ordentlichen Zivilprozesses. 3-ioji laida. *Aalen: Scientia-Verlag*.
36. Борисова Е.А., Иванова С.А., Молцанов В.В и др. (2007). Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд. Москва: Издательский дом „Городец“, С.75.
37. Валеев, Д.Х., 2001. Исполнительное производство в системе права Российской Федерации. *Известия вузов. Правоведение*, (5), pp.169-178.
38. Давтян А.Г. (2000). Гражданское процессуальное право Германии. Москва: Городец-издат, С.43.
39. Треушников М.К., Цешка З., Винтерова А. и др. (1991). Основные принципы гражданского процесса. Москва: Изд-во МГУ, С. 49.
40. Янков, В.В. (2000). Гражданский процесс. 3-е издание. Учебник. Москва: БЕК, стр. 20-21.

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublika, (2002). Civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, priimtas 2002 m. vasario 28 d. *Nr. IX-743//Valstybės žinios*, (36).
2. Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas, toliau CPK (2002). *Žin.*, 2002, Nr.36-1340.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (2006). 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Valstybės žinios, Nr. 7-254.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas. www.lrkt.lt
5. Europos Ministrų komiteto rekomendacija Nr.94(12) „Dėl teismų nepriklausomumo, jų veiklos efektyvumo bei vaidmens“. Prieiga internete: [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R\(94\)12%20Lithuania.pdf](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/legal_professionals/judges/instruments_and_documents/R(94)12%20Lithuania.pdf)

6. Le nouveau visage de l'huissier de justice européen. Colloque International des Huissier de Justice. Kraków 27 et 28 février 2004, p. 78 Кузнецов, Е.Н., 2004. *Исполнительное производство Франции* (Doctoral dissertation, Уральская государственная юридическая академия).

Teismų praktika

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-125-378/2021, 26–39 punktai.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. rugsėjo 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-237-381/2021, 23–31 punktai.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-356-684/2019, 21–22 punktai.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. liepos 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-320-915/2017;
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-356-915/2017;
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2017 m. balandžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-196-313/2017.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. gruodžio mėn. 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-708/2013;).
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. rugsėjo 26 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB Parex bankas v. J. D., bylos Nr. 3K-3-360/2011; 2012 m. birželio 12 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Kauno apygardos vyriausiasis prokuroras v. K. Š. ir kt., bylos Nr. 3K-3-317/2012
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Stora Enso Timber“ v. UAB „Baltic Export Lumber“, bylos Nr. 3K-3-63/2010;
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 30 d. nutartis civilinėje byloje D. V. v. UAB „Dantų technika“, bylos Nr. 3K-3-492/2010
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Baltasis pyragas“ v. UAB „Vilniaus duona“, bylos Nr. 3K-3-149/2010;
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 9 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-35/2009

13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2009.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-475/2009.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-69/2008.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A. R. Bražiūnas, J. Bražiūnienė v. R. Lesnikauskienė, bylos Nr. 3K-3-291/2007
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 22 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A. R. B., J. B. v. R. L., bylos Nr. 3K-3-291/2007.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija (2003). 2003 m. sausio 20 d. nutartis c/b A. Grigaliūnas v. Grigaliūnienė (bylos Nr. 3K-3-80/2003 m., kat. 72.2).
19. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-271-798/2019. 68 Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-219-781/2019.
20. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. vasario 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-197-407/2019. 454
21. Lietuvos apeliacinio teismo 2019 m. sausio 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-188-330/2019.
22. Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. vasario 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-467-823/2018;
23. Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-925-823/2018; Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1752-407/20
24. Lietuvos apeliacinio teismo 2018 m. balandžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-664-407/2018;
25. Lietuvos apeliacinio teismo 2017 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1039-370/2017.
26. Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1326-943/2015.
27. Lietuvos apeliacinio teismo 2004 m. lapkričio 8d. nutartis c/b AB „Turto bankas“ v. Nemėnčinės Šv. Arkangelo Mykolo parapija ir R. Jakutis (bylos Nr. 2A-321/2004m., kat. 66.

SANTRAUKA

Dispozityvumo principo ribos civiliniame procese

Martin Kondratovičius

Magistro darbe yra analizuojamas dispozityvumo principas. Pastarasis analizuojamas remiantis moksliniais šaltiniais bei atitinkamais teisės aktais bei teismų praktikoje pateiktais aiškinimais. Ši tema yra atskleidžiama per civilinio proceso prizmę. Vienas pagrindinių civilinio proceso principų yra dispozityvumo principas. Jis yra analogiškas dispozityvumo principui civilinėje teisėje. Tačiau, jis nėra absoliutus. Dispozityvumo principo ribojimai reikalingi tam kad būtų užtikrintos abiejų šalių teisės – kad nei viena šalis negalėtų piktnaudžiauti savo teisėmis, kad būtų apsaugoti ir viešieji interesai – visuomenės interesai, bei būtų atsižvelgta į geros moralės principus. Dispozityvumo principas yra vienas iš svarbiausių civilinio proceso principų ir reiškia, kad civilinio proceso šalys turi teisę aktyviai dalyvauti procese ir formuoti jo eigą.

Darbe yra analizuojama dispozityvumo principo raida, esmė bei taikymas civiliniame procese. Taip pat yra nagrinėjamos dispozityvumo principo ribos Teisinių normų, teismų praktikų bei tarptautinės teisės aspektais. Darbo temoje aiškiai išskiriant dispozityvumo principo ribas yra siekiama atlikti gilesnę pastarųjų analizę, todėl pasitelkiamos atitinkamos teismų praktikos (pirkimo – pardavimo sutartys, nuosavybės ginčai, šeimos teisės bylos). Išsamios Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos bei teisės aktų analizės dėka atskleidžiamos dispozityvumo principo ribos civiliniame procese.

SANTRAUKA (anglų kalba)

Limits to the principle of dispositive effect in civil proceedings

Martin Kondratovičius

The Master's thesis analyses the principle of dispositivity. The latter is analysed on the basis of scientific sources and the relevant legal acts and interpretations given in case law. The topic is approached through the prism of civil procedure. One of the fundamental principles of civil procedure is the principle of dispositive effect. It is analogous to the principle of dispositive effect in civil law. However, it is not absolute. Limitations to the principle of dispositive effect are necessary to ensure that the rights of both parties are safeguarded - that neither party is able to abuse its rights, that the public interest - the public interest - is also protected, and that the principles of good morals are taken into account. The principle of the right to be heard is one of the most important principles of civil procedure and means that the parties to a civil proceeding have the right to participate actively in the proceeding and to shape the course of it.

The development, essence and application of the principle of dispositive procedure in civil proceedings are analysed in this work. The limits of the principle of dispositive effect are also analysed from the point of view of legal norms, case-law and international law. By clearly distinguishing the limits of the principle of dispositive effect, the thesis seeks to provide a deeper analysis of the latter, and therefore draws on the relevant case-law (contracts of sale and purchase, disputes over property, family law cases). A detailed analysis of the case-law of the Supreme Court of Lithuania and legal acts reveals the limits of the dispositive principle in civil proceedings.